

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ

Hitit Theology Journal

e-ISSN: 2757-6949

Cilt | Volume 23 • Sayı | Number 2

Aralık | December 2024

Süleyman b. Tarhân'ın *Sîret*'inde Vahyin Başlangıcı ve İlk Nâzil Olan Sûreler

The Beginning of Revelation and the First Sûrahs in the *Sîrah* of Suleiman b. Tarhân

Murat BAHAR

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir
Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Tafsir

Burdur, Türkiye

muratbahar25@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7694-329X>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 31.07.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 11.11.2024

Yayın Tarihi | Published: 30.12.2024

Atıf | Cite As

Bahar, Murat. "Süleyman b. Tarhân'ın *Sîret*'inde Vahyin Başlangıcı ve İlk Nâzil Olan Sûreler". *Hitit İlahiyat Dergisi* 23/2 (2024), 585-609.
<https://doi.org/10.14395/hid.1525735>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yapay Zeka Etik Beyanı: Yazar bu makalenin hazırlanma sürecinin hiç bir aşamasında yapay zekadan faydalanılmadığını; bu konuda tüm sorumluluğun kendisine(kendilerine) ait olduğunu beyan etmektedir.

Etik Bildirim: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two external double-blind peer review.

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Artificial Intelligence Ethical Statement: The author declares that artificial intelligence was not utilized at any stage of the preparation process of this article and accepts full responsibility in this regard

Complaints: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/en/pub/hid/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

The Beginning of Revelation and the First Sūrahs in the *Sīrah* of Suleiman b. Tarhān

Abstract

Suleiman b. Tarhān (d. 143/761) is known as a hadīth hāfiz and a sika rāwī. Muhaddiths such as Yahyā b. Sa'īd (d. 198/813), Yahyā b. Ma'īn (d. 233/848), and 'Ijlī (d. 261/875) say that his riwāyas are sahīh. It is seen that his riwāyas are trusted by muhaddiths, especially al-Bukhārī (d. 256/870), Muslim (d. 261/875) and al-Tirmidhī (d. 279/892), and his riwāyas are included in many hadīth sources, including the *Kutub al-Sitta*. On the other hand, Ibn Tarhān's *Kitāb al-Sīrat al-Rasulillah* is considered to be the first complete work written in the field of siyar-maghāzī. In the work, many subjects from the Prophet's birth to his death are narrated, especially the battles of the Prophet. Ibn Tarhān's credibility as a sika rāwī and the fact that his *Sīrat* was the first siyar work to be compiled makes the information it contains valuable for the science of tafsīr. As a matter of fact, the work touches upon the verses, the occasions of revelation (asbāb al-nuzūl), and the history of the Qur'ān. In addition, the second title of the *Sīrah* is recorded as "Mab'asu al-Rasulillah", and this section includes issues related to the beginning of revelation and the first sūrahs that were revealed. However, since the information about the period of revelation is transmitted through riwāyas, isnād and sources are sought in riwāyas related to hadīth, tafsīr and other sciences. Ibn Tarhān, on the other hand, conveys the information in his *Sīrah* through riwāya. Although he is a Muhaddith, he does not observe the ways of hadīth tolerance and performance. The author, who transmits almost all the information in his work without any isnad and source, makes records that may lead to reproach in terms of the method of riwāya by stating "according to what has reached us" just before his determinations about the beginning of revelation. Considering the fact that he was a hadīth hāfiz and recognized as a sika muhaddith, it is inconceivable that he did not know the isnāds/sources in question, did not take them into consideration, or conveyed unsubstantiated information. In this respect, this study focuses on the information directly related to the science of tafsīr in the title "Mab'asu al-Rasulillah" of *Kitāb al-Sīrah al-Rasulillah*. The source of the information and by whom else it was transmitted are investigated. Thus, this study, which aims to reach the authenticity and source of Ibn Tarhān's narratives, aims to contribute to the tafsīr-history relationship and to offer new perspectives on the issues of the science of tafsīr. In the study, the source of the narratives is reached by applying the method of comparative analysis of historical data. In addition, the analytical evaluation of the data is made to determine their content and spheres of influence. In line with the research and evaluations made, the subjects are linked to the results in their own contexts. For instance, Ibn Tarhān mentions that Jabrā'īl came with a silk rug decorated with pearls and rubies when he revealed the first five verses of Sūrah 'Alaq. This information was reported by Ibn 'Abbās and the 'A'isha. The riwāya from Ibn 'Abbās has a weak isnād, while the riwāya from 'A'isha has a strong isnād. Ibn Tarhān points out that the first six verses of Sūrah al-Qalam were revealed before the period of fatrat al-wahy. Almost all riwāyas and sources that include the order of the revelation of the sūrahs support this information. He also states that the first four verses of Sūrah al-Qalam were revealed about Warāqa b. Nawfal and the other two about the polytheists. This data is not specifically available in the sources. However, it is seen that the information is not contradicted, on the contrary, the riwāyas about the revelation of Sūrah al-Qalam support this information. In addition to these narratives that seem to be attributed to the generation of the companions, there is also a small amount of information the source of which cannot be found. Ibn Tarhān's riwāyas about the cause of the revelation of Sūrah al-Inshirāh and his statements that the sūrah was revealed together with Sūrah al-Duhā immediately after the end of the fatrat are among the information the source of which cannot be found. Therefore, Ibn Tarhān and his *Sīrah*, which is the earliest source of some information and the only source of some others for the time being, both reveal the relationship between tafsīr and history and make an undeniable contribution to the science of tafsīr.

Keywords: Tafsīr, Sīrah, Suleiman b. Tarhān, Wahy, 'Alak, Qalam, Duhā.

Süleyman b. Tarhān'ın *Sīret*'inde Vahyin Başlangıcı ve İlk Nâzil Olan Sûreler

Öz

Tâbiün neslinden olan Süleyman b. Tarhān et-Teymī el-Basrī (ö. 143/761) hadis hafızı ve sika bir râvi olarak bilinmektedir. Yahyâ b. Sa'īd (ö. 198/813), Yahyâ b. Ma'īn (ö. 233/848), 'İclī (ö. 261/875) gibi muhaddisler rivayetlerinin sahih olduğunu söylemektedir. Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875) ve Tirmizî (ö. 279/892) başta olmak üzere muhaddislerin itimat ettiği rivayetlerinin *Kütüb-i Sitte* dahil birçok hadis kaynağında yer aldığı görülmektedir. Diğer yandan İbn Tarhān'ın telif ettiği *Kitābu Sīreti Resûlillah* isimli eser siyer-megâzî alanında yazılan ilk tam eser olarak kabul edilmektedir. Eserde Resûlullah'ın bi'setinden vefatına kadar birçok konu anlatılmakta, özellikle gazveler hayli yekûn tutmaktadır. İbn Tarhān'ın sika bir râvi olarak itimat kazanması ve *Sīret*'inin telif edilen ilk siyer eseri olması ihtiva ettiği bilgileri tefsir ilmi için de değerli kılmaktadır. Zira eserde konular muvacehesinde âyetlere, sebeb-i nuzûl bilgilerine ve Kur'ân tarihi meselelerine temas edilmektedir. Ayrıca *Sīret*'in ikinci başlığı "Meb'asü Resûlillah" şeklinde kaydedilmekte, bu bölümde vahyin başlangıcıyla ilgili meseleler ve ilk nâzil olan sûreler yer almaktadır. Şu kadar var ki nuzûl dönemiyle ilgili bilgiler rivayetlerle taşındığından gerek hadis ve tefsir gerekse diğer ilimlerle ilgili nakillerde isnad ve kaynak aranmaktadır. İbn Tarhān ise *Sīret*'indeki bilgileri tahkiye usulüyle aktarmaktadır. Muhaddis olmasına rağmen hadis tahammül ve

edâ yollarına riâyet etmemektedir. Eserindeki hemen bütün bilgileri isnadsız ve kaynaksız nakleden müellif vahyin başlangıcıyla ilgili tespitlerinin hemen öncesinde “bize ulaştığına göre” şeklinde irsâlde bulunarak rivayet usulü açısından töhmete yol açacak kayıtlar düşmektedir. Kendisinin hadis hafızı olması ve sika bir muhaddis olarak tanınması göz önünde bulundurulduğunda söz konusu isnadları/kaynakları bilmemesi, dikkate almaması veya mesnedsiz bilgiler nakletmesi düşünülememektedir. Bu itibarla çalışmada *Kitâbu Sîreti Resûlillâh* isimli eserin “Meb’asü Resûlillâh” başlığında yer alan tefsir ilmiyle doğrudan ilişkili bilgiler konu edilmektedir. Bilgilerin kaynağı ve başka kimler tarafından nakledildiği araştırılmaktadır. Böylece İbn Tarhân’ın anlatılarının sıhhatine ve kaynağına ulaşmayı amaçlayan bu çalışma tefsir-siyer ilişkisine katkıda bulunmayı ve tefsir ilminin meselelerine yeni bakış açıları sunmayı hedeflemektedir. Çalışmada tarihsel verilerin mukayeseli analizi yöntemi uygulanarak anlatıların kaynağına ulaşılması amaçlanmaktadır. Ayrıca verilerin analitik değerlendirmesi yapılarak muhtevaları ve etki alanları tespit edilmektedir. Yapılan araştırma ve değerlendirmeler doğrultusunda konular kendi bağlamlarında değerlendirilmektedir. Öyle ki İbn Tarhân, Cebrâil’in ‘Alak sûresinin ilk beş âyetini indirdiği sırada inci ve yakut süslemeli ipek bir kilim ile geldiğinden bahsetmektedir. Bu bilginin İbn Abbas ve Hz. Âişe tarafından nakledildiği anlaşılmaktadır. İbn Abbas’tan nakledilen rivayetin zayıf isnada, Hz. Âişe’den nakledilen rivayetin ise sağlam senede sahip olduğu görülmektedir. İbn Tarhân Kalem sûresinin ilk altı âyetinin fetretü’l-vahy döneminden önce indirildiğine işaret etmektedir. Sûrelerin nüzül sıralamasına yer veren hemen bütün rivayetler ve kaynaklar bu bilgiyi desteklemektedir. Ayrıca Kalem sûresinin ilk dört âyetinin Varaka b. Nevfel hakkında diğer ikisinin ise müşrikler hakkında nâzil olduğunu belirtmektedir. Kaynaklarda ise spesifik olarak bu veriye ulaşılamamaktadır. Fakat bu bilgiye muhalefet edilmediği, bilakis Kalem sûresinin nüzülüyle ilgili rivayetlerin bahsedilen bilgiyi desteklediği görülmektedir. Sahâbe nesline isnad edildiği görülen bu anlatıların yanı sıra az da olsa kaynağına ulaşamayan bilgiler de söz konusudur. İbn Tarhân’ın İnşirah sûresinin sebab-i nüzûlüne yönelik anlatıları ve sûrenin fetretten hemen sonra Duhâ sûresiyle beraber indirildiğine dair ifadeleri kaynağına ulaşamayan bilgilerdendir. Dolayısıyla bazı bilgilerin en erken kaynağı, bazıların ise şimdilik yegâne kaynağı olan İbn Tarhân ve *Sîret*’i hem tefsir-siyer ilişkisini ortaya koymakta hem de tefsir ilmine yadsınamayacak oranda katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Siyer, Süleyman b. Tarhân, Vahiy, ‘Alak, Kalem, Duhâ.

Giriş

İlâhî bir hitap olan Kur’ân âyetleri nüzül sürecinde yazıya geçirilmeye başlanmış, Resûlullah’ın vefatının ardından cem’ ve istinsah faaliyetleriyle kitap hüviyeti kazanmıştır. Kur’ân’ın nüzül ortamını ve Resûlullah’ın nübüvvetini ihata eden olgular ise tefsir, hadis ve siyer-megâzî gibi alanların kaynaklarında yer bulmuştur. Tefsir ilmi kendi içerisinde de nüzül ortamına ayrı önem vermekte, esbâb-ı nüzül, Mekkî-Medenî gibi ilimlerle bu bilgileri kaydederek Kur’ân’ın anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.¹ Nitekim sahâbenin siyeri-megâzîyi öğrenme ve nakletme çabası da temelde Kur’ân’ı anlama amacına matuftur. İbn Abbas’ın “Ben, muhâcir ve ensârın büyükleriyle oturmaya önem verir onlardan Hz. Peygamber’in gazveleri ve bu konularda inen âyetler hakkında bilgi alırdım.” ifadeleri² hem kendisinin hem de diğer sahâbenin sîrete verdikleri değeri göstermektedir. Âyetleri siyer-megâzî verileri doğrultusunda anlama gayretlerine işaret etmektedir. Keza tâbiûn neslinin siyer-megâzî alanındaki anlatıları ve öğretileri de Kur’ân’ı anlamaya yönelik faaliyetler olarak değerlendirilebilmektedir. Tefsir ve siyer ilimlerinin metodolojik farklarına rağmen sahâbe ve tâbiûn neslinden kaynak kabul ettikleri isimlerin ortak olması, tefsir ve siyer ilimlerinin birbirlerini beslediklerine işaret etmektedir. Ka’b el-Ahbâr (ö. 32/653), Abdullah b. Selâm (ö. 43/664), Ebû’l-Esved ed-Düelî (ö. 69/689), Urve b. Zübeyr (ö. 94/713), Vehb b. Münebbih (ö. 114/733), Nâfi’ (ö. 117/735), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) her iki disiplinin de kaynak kabul ettiği isimlerden bazılarıdır.³ Bu bağlamda Süleyman b. Tarhân’ın (ö. 143/761) da tefsir ve siyer ilimleri için ortak kaynak niteliği taşıdığı söylenebilmektedir. İbn Tarhân yaşadığı dönem itibarıyla kaynak olduğu gibi günümüze ulaşan ilk tam siyer-megâzî

¹ Tefsir-siyer ilişkisine ve Kur’ân ilimlerinin siyer bilgisiyle temasına dair geniş bilgi için bk. Abdulcabbar Adıgüzel, “Siyer-Tefsir İlişkisinin Kökenleri Üzerine”, *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 280-299.

² Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa’d, *et-Tabakât*, thk. Alî Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 2001), 2/320.

³ Geniş bilgi için bk. Abdulcabbar Adıgüzel, “Siyer-Tefsir İlişkisinin Kökenleri Üzerine”, 299-304.

eserini telif etmesi⁴ hasebiyle yadsınamaz değer taşımaktadır. Onun *Sîret*'i siyer-megâzî türü eserler içerisinde bilinen en eski tam çalışmayı yapan İbn İshâk'ın *Sîret*'inden⁵ de önce telif edilmiştir. Kendisinin sika bir ravi olarak tanınması, muhaddis kimliğiyle öne çıkması, rivayetlerinin birçok temel hadis kaynağında yer alması değerini artıran diğer unsurlardır. Eser Resûlullah'ın peygamber olarak gönderilmesinden vefatına kadarki süreci içeren tam sîret niteliğindedir. *Sîret*'in anlatıları ise tefsir ilmi özelinde Kur'ân tarihi, âyet tefsirleri ve ulûmu'l-Kur'ân meseleleri için kaynak değeri taşımaktadır. Ayrıca eserin önemli bir kısmını gazveler teşkil etmektedir. İbn Abbas'ın yukarıdaki ifadelerinden de anlaşıldığı üzere gazveler sebebiyle indirilen birçok âyet söz konusudur.⁶ Dolayısıyla eser tabii olarak hem birçok âyetin sebab-i nüzûlünü hem de konusunu içermektedir.⁷ Eserde vahyin başlangıcını ve ilk inen sûreleri konu edinen "Meb'asu Resûlillah" şeklinde özel bir başlığın bulunması ise tefsir ilmiyle ilgisini ve tefsir ilmine sağlayacağı katkıyı tahkim etmektedir.

Süleyman b. Tarhân ve *Sîret*'inin söz konusu önemine rağmen eseri konu edinen sadece bir akademik çalışma yapıldığı belirtilmelidir.⁸ Bu çalışmanın yazarı temel amacının eserde geçen âyetlerin tespit edilmesi ve âyetlerle ilgili bilgilerin değerlendirilmesi olduğunu söylemektedir. Makalede âyetler tespit edilerek bütüncül bakış açısı sunulsa da anlatıların kaynağı araştırılmamakta, bilgiler tahkim edilmemekte ve konularla ilişkili diğer rivayetlere çalışmanın hedefi gereği müracaat edilmemektedir. Zaten makale yazarı da tahkim ve değerlendirmelerin esas amacı olmadığını belirtmektedir.⁹

Süleyman b. Tarhân'ın *Sîret*'ini konu edinen bu çalışma ise "Meb'asu Resûlillah" bölümünü ve bölümdeki tefsir ilmiyle doğrudan ilgili meseleleri araştırmaktadır. Söz konusu bölüm vahyin başlangıcı ve ilk inen sûrelere dair dikkat çeken anlatılarda bulunması bakımından diğer bölümlerden ayrılmaktadır. Nitekim bölümde Cebrâîl'in Hira'ya "elinde inci ve yakut süslemeli ipek bir kilim" ile geldiği, Resûlullah'a dua ettiği, onu sakinleştirdikten sonra "*Oku*"¹⁰ telkininde bulunarak 'Alak sûresinin ilk beş âyetini indirdiği bilgileri yer almaktadır. Kalem sûresinin ilk dört âyetinin Varaka b. Nevfel'in Resûlullah'ı mecnûn şeklinde nitelemesi üzerine, sonraki iki âyetinin ise müşriklerin mecnûn şeklinde nitelemesi üzerine indirildiğini söylemektedir. Bunların yanı sıra anlatılarına göre Kalem sûresi ikinci sırada indirilen sûredir ve fetretü'l-vahy döneminden önce indirilmiştir. Kalem sûresinden, yani fetretü'l-vahy döneminden sonra indirilen ilk sûreler Duhâ ve İnşirah sûreleridir. Bu iki sûre ise birlikte ve aynı sebab-i nüzûl üzerine gelmişlerdir. Bu itibarla bölümde Kur'ân vahyinin başlangıcı, Cebrâîl'in vahyi getirme keyfiyeti, Varaka b. Nevfel'in değerlendirmeleri, sebab-i nüzûl, evvelü mâ nüzile gibi tefsir ilminin konusu olan bilgilerin yer aldığı, ancak bu bilgilere özellikle tefsir kaynakları içerisinde temas edilmediği veya nispeten daha az değinildiği görülmektedir.

⁴ Bilal Saklan, "Süleyman b. Tarhân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/109; Süleyman b. Tarhân'ın *Sîret*'inin ulaşılan ilk tam siyer eseri olmasıyla ilgili bilgi başka bir kaynaktan tespit edilememiştir. Ancak gerek müellifin vefat tarihi ve gerekse siyer-megâzî alanlarında yapılan çalışmalarda İbn İshâk öncesi kaynağa atıf yapılmaması bu bilgiyi desteklemektedir.

⁵ Eser Muhammed Hamidullah tarafından *Sîretü İbn İshâk el-müsemma bi-kitâbi'l-mübtede' ve'l-meb'as ve'l-megâzî* ismiyle, Süheyl Zekkâr tarafından ise *Kitâbu's-siyer ve'l-megâzî* ismiyle neşredilmiştir; bk. Mustafa Fayda, "İbn İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/93-96.

⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/320.

⁷ Süleyman b. Tarhân'ın *Sîret*'inde yer alan âyetler ve sebab-i nüzûlleri hakkında geniş bilgi için bk. Hüseyin Topal, "Tâbiin Dönemi Tefsir Kaynağı Olarak Süleyman b. Tarhân'ın Kitâbu Sîreti Resûlullah'ı", *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 17 (2023), 371-406.

⁸ Topal, "Süleyman b. Tarhân'ın Kitâbu Sîreti Resûlullah'ı", 371-406.

⁹ Topal, "Süleyman b. Tarhân'ın Kitâbu Sîreti Resûlullah'ı", 374.

¹⁰ 'Alak 96/1.

Anlaşıldığı kadarıyla bunun sebebi İbn Tarhân'ın eserinde tahkiye usulüyle anlatımı tercih etmesidir. Öyle ki İbn Tarhân hadis tahammül ve eda yollarını gözetmemektedir. Bu anlatı usulü siyer ilminin mahiyetinden ileri gelse de anlatıların isnad ve kaynaklarının verilmemesi hadis rivayet usulüyle örtüşmemektedir. Eser erken dönemde telif edilerek ilk tam siyer olma özelliğine sahip olsa da bilgilerin söz konusu şartlarla kaydedilmesi güveni zedelemektedir. Zira isnadın ilim kabul edildiği ilk iki asırda onun isnadı hazfetmesi dönemin ilim anlayışı ile örtüşmemekte, bu çerçevede yaptığı nakillerine Ka'bî gibi bazı hadis münekkitlerinin ihtiyatlı yaklaşmasına sebebiyet vermektedir.¹¹ Hâlbuki İbn Tarhân *Kütüb-i Sitte* müellifleri başta olmak üzere temel hadis kaynaklarının itimat edip rivayette bulunduğu, ulemânın sika olarak tanıyıp muhaddis şeklinde değerlendirdiği bir râvidir. Kimlik ve kişiliği sebebiyle uydurma veya güvensiz bilgileri kaydetmesi düşünülmemektedir. Dolayısıyla anlatılarının sahih kanallara ve sağlam kaynaklara dayandığı öngörülmektedir. Söz konusu durumlar ise *Sîret*'in anlatılarının dikkate alınmasını, tahkik edilmesini ve kaynaklarına ulaşılmasını gerektirmektedir.

Çalışma bu konu, kapsam ve problematik yönü sebebiyle *Sîret* üzerine yazılan bahsi geçen makaleden ayrılmaktadır. Ayrıca araştırmada ilk siyer eserinde yer alan tefsir temalı bilgilerin kaynaklarına ulaşılması ve tespit edilen verilerin analitik değerlendirmesi yapılarak sonuçlandırılması amaçlanmaktadır. Bu sayede tefsir ve siyer anlatılarına katkıda bulunularak temas edilen konularda yeni bakış açıları sunulması hedeflenmektedir. Dolayısıyla bölümde yer alan anlatılardan tefsir edebiyatında bilinen ve kaynaklar tarafından kaydedilerek meşhur olan bilgiler etraflıca değerlendirilmemekte; bütünlüğün yakalanabilmesi için sadece temas edilmektedir. Çalışmada tarihsel verilerin mukayeseli analizi yöntemi uygulanarak *Sîret*'teki bilgiler incelenmektedir. Bu yöntemle kaynak metin olan *Sîret*'teki bilgilerin etraflıca tespiti yapılmakta, eserde yer alan anlatıların kaynaklarına ulaşmakta, bilgilerin sıhhati belirlenmekte ve eserin sonraki dönemlerde etkilediği kaynaklar gösterilmektedir.

Bu itibarla birinci başlıkta İbn Tarhân ve eserinin değeri araştırılmaktadır. Kendisinin ve eserinin kaynaklık değerinin tespit edilmesinden sonra anlatılarındaki meselelerin araştırması yapılmaktadır. Zira müellif ve eserinin güvenilirlikleri, anlatılarının sıhhatine işaret edecek ilk unsur mesabesinde. Bu veri aynı zamanda onun bakış açısını ve bilgileri işleme yetkinliğini ortaya koymaktadır. Araştırmanın esasını teşkil eden ikinci başlıkta Hira'da yaşananlar, 'Alak sûresinin nüzûlü, Varaka ile ilgili meseleler incelenmektedir. Üçüncü başlıkta ise Kalem, Duhâ, İnşirah sûrelerinin nüzûlleriyle ilgili anlatılar üzerinde durulmaktadır. Bu başlıklarda anlatıların kaynaklarına ulaşmakta, sıhhatleri tespit edilmekte, etki alanları belirlenmekte ve bütün bu veriler analitik değerlendirmelerle sonuçlandırılmaktadır.

1. Süleyman b. Tarhân et-Teymî ve *Kitâbu Sîreti Resûlillah* İsimli Eseri

İbn Tarhân'ın yaşadığı dönem ve kimliği naklettiği bilgilere güven duyulmasının esas sebebidir. Bu itibarla aşağıdaki bölümde müellifin muhaddis kimliği ile ilmî kişiliğine dair bilgilere yer verilmektedir. Ayrıca bahis konusu eserin müellife aidiyeti, ihtiva ettiği konular, eserde takip

¹¹ Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-Ka'bî, *Kabûlu'l-ahbâr ve ma'rifeti'r-ricâl*, thk. Ebû Amr el-Hüseynî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 1/393-394.

edilen usûl ve üslup tespit edilmektedir. Böylece ikinci bölümde kaydedilecek bilgilere ve değerlendirmelere zemin hazırlanmaktadır.

1.1. Süleyman b. Tarhân et-Teymî'nin Hayatı ve Güvenilirliği

Tâbiûn neslinden Ebu'l-Mu'temir Süleyman b. Tarhân et-Teymî el-Basrî'nin doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 46/667 yılında doğmuş olabileceği söylenmektedir.¹² Benî Mürre kabilesinden Amr b. Mürre'nin (ö. 116/734 [?]) mevlâsıdır.¹³ Benî Teym kabilesiyle beraber yaşadığı için Teym nisbesiyle tanınsa da buraya Benî Mürre kabilesinden gelmiştir. Nitekim oğlu Mu'temir (ö. 187/803) babasına; "Teym kabilesine nispet ediliyorsun ama biz o kabileden değiliz?" deyince babası; "Ben, evi Teym'de olanlardanım." cevabını verdiği nakledilmektedir.¹⁴ Benî Mürre kabilesinde mevlâ olmasından anlaşıldığı üzere aslen bu kabileden de değildir. Eski Türk halklarından Altaylar'da bazı nüfuzlu kişilere Tarhân denildiği için onun Türk asıllı olduğu kanaati ağır basmaktadır.¹⁵ Kaynaklarda bu konuda açık bilgiye ulaşılamamaktadır. Ancak Tarhân nisbesiyle tanınan bazı isimlerin yanına "et-Türkî" nisbesinin eklenmesi bu yaklaşımı desteklemektedir.¹⁶ Kaynaklar genellikle onu Süleyman b. Tarhân, Süleman et-Teymî, Süleyman b. Tarhân et-Teymî isimleriyle kaydetmektedir. Fakat Basra'da uzun yıllar yaşaması ve 143/761 yılında Basra'da vefat etmesi sebebiyle Basrî nisbesiyle de tanınmaktadır.¹⁷

Nakledildiğine göre Süleyman b. Tarhân kader konusundaki görüşleri sebebiyle Benî Mürre kabilesinden kovulmuştur. Bu hadiseden sonra Benî Teym kabilesine intisap ederek burada yaşamaya başlamış, kabile içerisinde öne çıkan isimlerden olmuştur.¹⁸ Onun, hayatının ilerleyen dönemlerinde kader hakkındaki görüşlerinden vazgeçtiği kaydedilmektedir. Saîd b. Âmir ed-Dabî'nin (ö. 208/824) bildirdiğine göre bir gün Süleyman et-Teymî hastalanınca çok fazla ağlamış, kendisine "Seni bu kadar ağlatan nedir? Yoksa ölüm [korkusu] seni çıldırttı mı?" diye sorulmuştur. O da "Hayır, ben kaderi inkâr edenlerden birinin yanından geçiyordum ve ona selam verdim. Rabbimin bu sebeple beni onlardan saymasından korkuyorum." demiştir.¹⁹ Ayrıca "Şarabın yasaklanması ve kaderin belirlenmesi konusundaki fikrimi değiştirdiğimi görürseniz, bilin ki kalbim değişmiştir." demesi²⁰ ve "Kaderi inkâr edenlerin arkasında namaz kılmam" şeklindeki ifadesi kader konusundaki görüşlerinden döndüğünü göstermektedir.²¹

İbn Tarhân sahâbeden Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711-12) hadis rivayet etmiştir. Tâbiûndan ise Tâvus b. Keysân (ö. 106/725), Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Katâde b. Diâme (ö. 117/735) ve A'meş (ö. 148/765) hadis rivayet ettiği hocalarından bazılarıdır. Başta oğlu Mu'temir olmak üzere Süfyân

¹² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 9/251; Rıdvan el-Hasrî, *Kitâbu sîreti Resûlillah (Muhakkikin mukaddimesi)* (Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İlmiyye, 2021), 11; Saklan, "Süleyman b. Tarhân", 38/109.

¹³ Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, thk. Süheyl Zekkâr (b.y.: Dârü'l-Fikr, 1993), 376; Ebû Muhammed Abdullah İbn Kuteybe ed-Dineverî, *el-Ma'ârif*, thk. Servet 'Ukkaş (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-Amme, 1992), 476; Hasrî, *Kitâbu sîreti Resûlillah (Muhakkikin mukaddimesi)*, 11.

¹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1952), 402; Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî eş-Şeybânî, *el-Ensâbu'l-müttefika*, thk. P. D. Jong (Leiden: y.y., 1865), 26.

¹⁵ Bilal Saklan, "Süleyman b. Tarhân", 38/109.

¹⁶ Örnek nisbeler için bk. İbn Mâlik, *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb* (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 1/2; Ebü Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1998), 1/360.

¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 9/251; Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, 376; Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târîhu'l-evsât*, thk. Mahmud İbrahim Zeyd (Riyad: Meketebetü'r-Rüşd, 2005), 4/771; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 476; Ebü Bekr Muhammed İbn Hayr, *el-Fehrese*, thk. Muhammed Fuâd Mansûr (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 199, 286; Saklan, "Süleyman b. Tarhân", 38/109.

¹⁸ Ebü Hafs Amr b. Ali el-Fellâs, *et-Târîh*, thk. Muhammed et-Taberânî (Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal, 2015), 298; İbn Hayr, *el-Fehrese*, 199, 286; Ebü's-Seâdât Meccüddîn el-Mübârek İbnü'l-Esir, *Câmi'u'l-usûl*, thk. Abdulkâdir el-Arna'ût (b.y.: Dârü'l-Hulvânî, 1972), 12/472.

¹⁹ Ebü Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ* (Kahire: Dâru's-Sa'âde, 1974), 3/32.

²⁰ Ebü Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 3/33.

²¹ Ebü Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 3/33.

es-Sevrî (ö. 161/778), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) gibi birçok isim de kendisinden hadis nakletmiştir.²² Rivayet ettiği hadislerin 200 civarında olduğu,²³ naklettiği hadislerin *Kütüb-i Sitte*'de yer aldığı²⁴ ve oğlu Mu'temir ile birlikte muhaddis olarak şöhret buldukları belirtilmektedir.²⁵

Münekkit muhaddislerden Yahyâ b. Saîd (ö. 198/813), Süleyman b. Tarhân'dan hadis rivayet etmektedir.²⁶ Ayrıca insanlar içerisinde Süleyman b. Tarhân'dan daha çok Allah'tan korkanını görmediğini söylediği kaydedilmektedir.²⁷ İbn Sa'd (ö. 230/845) sika, çok hadis rivayet eden ve âbid bir müctehid olduğunu, oğlu Mu'temir ile birlikte geceleyin mescitleri gezip namaz kılarak sabahladıklarını ifade etmektedir.²⁸ Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/848), Süleyman b. Tarhân'ın insanların seçkinlerinden olduğunu belirtmekte,²⁹ Süleymân b. Tarhân'dan tahdis edilen rivayetleri nakletmektedir. Söz konusu rivayetler Mu'temir b. Süleyman kanalıyla geldiği için İbn Ma'în'in, Mu'temir'e de itimat ettiği anlaşılmaktadır.³⁰ Fakat öte yandan İbn Ma'în, Süleyman b. Tarhân'ın tedlîs³¹ yaptığını da söylemektedir.³²

Buhârî (ö. 256/870), İbn Tarhân'ın ehl-i hadisten olduğunu belirtmektedir. Ayrıca kendisinden nakledilen rivayetlere *es-Sahîh*'te yer vermekte³³ ve Yahyâ b. Saîd'e atıfla semâ ve tahdis sîgalarıyla nakillerinin sahih olduğunu ifade etmektedir.³⁴ Müslim (ö. 261/875), İbn Tarhân'dan tahricta bulunmaktadır.³⁵ İclî (ö. 261/875), onu tâbiündan sika bir râvi ve Basra ehlinin seçkinlerinden biri olarak değerlendirmektedir.³⁶ İbn Kuteybe (ö. 276/889) hâfiz ve sika bir râvi olduğunu, çok kişinin ondan nakilde bulunduğunu söylemekte,³⁷ ayrıca Asma'nin (ö. 216/831), İbn Tarhân'ı Allah'a en çok kulluk eden kişilerden kabul ettiğini nakletmektedir.³⁸ Tirmizî (ö. 279/892), İbn Tarhân'ı ilim ehlinden ve insanları cerh ta'dîl bakımından değerlendirecek yetkinlikte görmektedir.³⁹ İbn Hibbân (ö. 354/965), Basra ehlinin âbidlerinden olduğunu, hafıza,

²² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir* (b.y.: Dârü'l-Fikr, t.y.), 4/20, 8/49; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Künâ ve'l-esmâ*, thk. Ahmed el-Kaşkarî (Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1984), 2/736, 2/807; Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh el-İclî, *es-Sikât*, thk. Abdualim Abdulazîm el-Bestevisî (Medine: y.y., 1985), 430; İbnü'l-Esir, *Câmi'u'l-usûl*, 12/472; el-Hasrî, *Kitâbu sîreti Resûlillah (Muhakkikin mukaddimesi)*, 12-14; Saklan, "Süleyman b. Tarhân", 38/109.

²³ Saklan, "Süleyman b. Tarhân", 38/109.

²⁴ Örnek rivayetler için bk. Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2001), "Tevhîd", 51 (No. 7537); Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen* (Kahire: Dârü't-Te'sil, 2015), "İkâmeti's-Salât", 154 (No. 1271); Ebü Dâvûd Süleymân b. el-Es'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Âdil Muhammed-'Ammar Abbas (Kahire: Dârü't-Te'sil, 2015), "Tahâret", 57 (No. 150).

²⁵ İclî, *es-Sikât*, 430.

²⁶ Ebü Bekir el-Hallâl, *el-Müntehab mine'l-ilel*, thk. Muhammed b. Ali el-Ezherî (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 2012), 266.

²⁷ Ebü İshâ Muhammed b. İshâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh* (Kahire: Dârü't-Te'sil, 2015), "Emsâl", 1 (No. 2861); Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4/21.

²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 9/251.

²⁹ Yahyâ b. Ma'în, *Min kelâmi Ebî Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'în fi'r-ricâl*, thk. Ahmed Muhammed Nür Seyf (Dımaşk: Dârü'l-Me'mûn li't-Turâs), 81.

³⁰ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Ma'rîfetü'r-ricâl*, thk. Muhammed b. Ali el-Ezherî (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2009), 218; Ayrıca bk. Yahyâ b. Ma'în, *Min kelâmi Ebî Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'în fi'r-ricâl*, 355.

³¹ Râvinin, hocasından işitmediği bir hadisi ondan duymuş gibi nakletmesi anlamında terim. Ebü Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Abdilberr, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed Alevî (Mağrib: Vüzâretü 'Umûmî'l-Evkâf, 1967), 1/15. Geniş bilgi için bk. Bünyamin Erul, "Tedlis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/262-264.

³² Yahyâ b. Ma'în, *Târîhu İbn Mâ'în - Rivayetü'd-Dürî*, thk. Muhammed b. Ali el-Ezherî (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2013), 2/92.

³³ Örnek olarak bk. Buhârî, "Tevhîd", 51 (No. 7537).

³⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 4/20-21.

³⁵ Ebü Mes'ûd ed-Dımaşkî, *Cevâbu Ebî Mes'ûd li'd-Dârekutnî*, thk. Muhammed b. Ali el-Ezherî (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2010), 119.

³⁶ İclî, *es-Sikât*, 430.

³⁷ İbn Kuteybe, *Te'vîlü muhtelifi'l-hadis* (by.: el-Mektebetü'l-İslâmî Müessesetü'l-İşrâk, 1999), 131.

³⁸ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 476.

³⁹ Tirmizî, *el-İlelû's-sağîr*, thk. İsmâ Mûsâ Hâdî (Cübeyl: Dâru's-Siddîk, 2012), 6/738.

güvenilirlik, doğruluk ve sünnete bağlılık bakımlarından sâlihlerden olduğunu nakletmektedir.⁴⁰ İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210) imam, rabbânî, zâhid, verâ sahibi ve âlim bir kimse olduğunu, Allah Teâlâ'nın izzetinin simâsına yansıdığını söylemektedir.⁴¹

Diğer yandan Ka'bî (ö. 319/931), Yahyâ b. Saîd'e isnadla *kultü* ve *semi'tü* lafızlarıyla yaptığı nakillerin sahih, mürsellerinin⁴² şüpheli ve *lâ şey'* olduğunu, Yahyâ b. Maîn'e isnadla ise onun tedlîs yaptığını belirtmektedir.⁴³ Ayrıca İbn Uleyye (ö. 193/809), Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878), Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 322/933-34) gibi hadis münekkitleri, Süleyman b. Tarhân'ın kendilerinden bizzat hadis dinlemediği bazı kimselerden hadis rivayet ettiğini belirtmektedirler.⁴⁴ Dolayısıyla İbn Tarhân sika bir râvi olmakla birlikte tedlîs yaptığı ve mürsel olarak naklettiği rivayetlerinde eleştirilmiştir. Ancak Yahyâ b. Saîd bunların çok fazla olmadığını belirterek onu savunmuştur. Bu itibarla İbn Tarhân'ın tedlîs yaptığı ve mürsel olarak naklettiği rivayetler dışında güvenilir bir râvi olduğu, bu gibi rivayetlerinin ise az sayıda olması hasebiyle güvenilirliğine halel getirmedeği anlaşılmaktadır.

1.2. *Kitâbu Sîreti Resûlillah* İsimli Eserinin Değeri

Süleyman b. Tarhân'ın oğlu Mu'temir tarafından nakledilen⁴⁵ *Kitâbu Sîreti Resûlillah* isimli eserin bir kısmı daha önce Vâkîdî'nin (ö. 207/823) *Kitâbu'l-Megâzî* siyle beraber basılmıştır. Avusturyalı oryantalist Alfred Von Kremer (1828-1889) tarafından basılan bu bölüm Vâkîdî'nin *Megâzî* sinin eki olarak neşredilmiştir. Söz konusu bölüm İbn Tarhân'ın *Sîret*'inin sadece üçte birlik kısmına tekabül etmektedir.⁴⁶ Bu sebeple Süleyman b. Tarhân'ın *Kitâbu Sîreti Resûlillah* isimli eserinin ilk defa 2021 yılında neşredildiğini⁴⁷ söylemek yanlış olmayacaktır.

Eserin klasik dönemdeki izleri araştırıldığında çeşitli isimlendirmelerin ve nisbelerin kaydedildiği görülmektedir. İbn Mende (ö. 470/1078), İbn Tarhân'ın *Sîret*'ini oğlu Mu'temir'e nispet etmektedir. Ancak *Siyeru Mu'temir* şeklinde geçen kaydın isnadı eserin Süleyman b. Tarhân'a aidiyetini göstermektedir. Zira İbn Mende esere Süleyman b. Tarhân → Mu'temir → Muhammed b. Abdî'l-A'lâ → İbrahim b. Abdillâh ez-Zebîbî → Zâhir b. Ahmed isnadıyla ulaşmıştır.⁴⁸ Dolayısıyla söz konusu eserin Mu'temir'e değil, babası Süleyman b. Tarhân'a nispet edilmesi gerekmektedir. İbn Asâkir (ö. 571/1176), Süheylî (ö. 581/1185) ve Ebû Şâme'nin (ö. 665/1267) de eseri oğlu Mu'temir'e isnad ettikleri görülmektedir.⁴⁹ Bu kaynaklarda ise eserin ismi veya esere ulaşan isnad zinciri yer almamaktadır; birtakım bilgilerin nakledilmesinin ardından "Mu'temir b.

⁴⁰ İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, thk. Merzûk Ali İbrahim (b.y.: Dârü'l-Vefâ, 1991), 151; *es-Sikât*, thk. Şerefü'd-Dîn Ahmed (b.y.: Dârü'l-Fikr, 1975), 4/300.

⁴¹ İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, 12/472.

⁴² İsnadında, sahâbî olan râvisi veya diğer râvilerinden biri zikredilmeyen hadis anlamında terim; bk. İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 1/1-3. Geniş bilgi için bk. Salahattin Polat, "Mürsel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/52-54.

⁴³ Ka'bî, *Kabûlu'l-ahbâr ve ma'rifeti'r-ricâl*, 1/393-394.

⁴⁴ Saklan, "Süleyman b. Tarhân", 38/109.

⁴⁵ Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Muhammed İbn Mende, *el-Mustahrec min kütübî'n-nâs li tezkireti ve'l-mustatrafi min ahvâli'r-ricâli li'l-ma'rife*, thk. Âmir Hasan Sabrî et-Temîmî (by.: yy., ts.), 1/131; İbn Hayr, *el-Fehrese*, 199, 287; el-Hasrî, *Kitâbu sîreti Resûlillah (Muhakkikin mukaddimesi)*, 40.

⁴⁶ Hasrî, *Kitâbu sîreti Resûlillah (Muhakkikin mukaddimesi)*, 38; Topal, "Süleymân b. Tarhân'ın Kitâbu Sîreti Resûlillah'ı", 372-373.

⁴⁷ 2021 yılında basılan eserin tahkikinde İspanya'nın başkenti Madrid'in yaklaşık kırk beş km kuzeybatısında yer alan Escorial Manastırında 1878 numaralı kayıtlı bulunan nüsha esas alınmıştır. Tahkiki gerçekleştiren Rıdvan el-Hasrî, müellifi ve eseri tanıttığı otuz altı sayfalık bir bölümü kitabın baş tarafına eklemiştir. Geniş bilgi için bk. Topal, "Süleymân b. Tarhân'ın Kitâbu Sîreti Resûlillah'ı", 372-373.

⁴⁸ İbn Mende, *el-Mustahrec min kütübî'n-nâs*, 1/131.

⁴⁹ Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimâşk*, thk. Ömer b. Ğarâme el-Amravî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1998), 63/17; Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh es-Süheylî, *er-Ravdü'l-ünûf*, thk. Ömer Abdüsselâm es-Selâmî (Beyrut: Dâru lhyâit-Türâsi'l-Arabî, 2000), 2/261; Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. İsmâil Ebû Şâme el-Makdisî, *Şerhu'l-hadîsi'l-muktefi*, thk. Cemâl 'Azûn (Şarika: Mektebetü'l-'Amrîni'l-İlmîyye, 1999), 112.

Süleyman'ın *Siyer*'inde geçtiği gibi” denilmektedir. Buna göre söz konusu kaynaklarda *Sîret*'in ilk râvisi olduğu için veya rivayetleri cem' ettiği için Mu'temir'e isnad edildiği anlaşılmakta, esere ulaşan isnad zincirlerinin de teyit ettiği üzere müellifin Süleyman b. Tarhân olduğu söylenebilmektedir.

İbn Hayr'ın (ö. 575/1179) kayıtlarında eserin ilk geçtiği yerde Ebû Süleyman b. Tarhân'a nispet edilmektedir. Ancak söz konusu kaydın akabinde Süleyman b. Tarhân'ın künyesine, kabilesine ve kaderle ilgili düşüncelerine atıfta bulunmaktadır. Ayrıca eserin isminin *Kitâbu Sîreti Resûlillah* şeklinde belirtilmesi İbn Tarhân'ın eserinden bahsedildiği tespitini kuvvetlendirmektedir.⁵⁰ Buna göre “Ebû” kaydının sehven yazıldığı veya “Ebû” kaydından sonra “Mu'temir” isminin yazılmasının atlandığı anlaşılmaktadır. Esere ikinci defa temas edildiğinde müellifin “Ebû Mu'temir Süleyman b. Tarhân” şeklinde düzeltilmesi ise bahsi geçen eserin Süleyman b. Tarhân'a ait olduğunu teyit etmekte; söz konusu hatanın ise müstensih veya muhakkik kaynaklı ortaya çıktığını göstermektedir.⁵¹

İbn Kesîr (ö. 774/1373) eserin ismini *Kitâbu'l-Megâzî* şeklinde kaydetmektedir. Ancak eseri Süleyman b. Tarhân'a nispet ettiği ve eserden nakillerde bulunduğu görülmektedir.⁵² Keza Kastallânî (ö. 923/1517) ve Zürkânî (ö. 1122/1710) de eseri *Megâzî* şeklinde isimlendirmekte ve Süleyman b. Tarhân'a nispet etmektedirler.⁵³ Bu verilerin yanı sıra Rıdvân el-Hasrî'nin tespitlerine göre Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) de Dimaşk'ta derlediği kitaplar içerisinde bu esere *Megâzî's-Süleyman b. Tarhân* ismiyle yer vermektedir.⁵⁴ Eserin çeşitli kaynaklarda *Megâzî* ismiyle anılmasının haylî yekûn tutan gazve konularından ileri geldiği veya siyer/sîre kelimesiyle eş anlamlı kullanıldığı⁵⁵ düşünülmektedir. Nitekim muhakkik Rıdvân el-Hasrî de söz konusu isimlerin aynı esere ait olduğunu tespit etmektedir.⁵⁶ Ayrıca muhakkik, hem bu verilerden hareketle⁵⁷ hem de eserin müellife ulaşan isnad zincirini takip ederek⁵⁸ konuyu açıklığa kavuşturmuştur. Tespitlerine göre müellife ulaşan senedde yer alan râvilerin tamamı sika veya sadûktur, dolayısıyla esere farklı isimler verilerek oğluna nispet edilse de İbn Tarhân'a aidiyetinde şüphe yoktur. Eserin *Megâzî* ismiyle değil de *Siyer*, *Sîret* ve *Kitâbu Sîreti Resûlillah* ismiyle şöhret bulması ise yukarıda da yer aldığı üzere İbn Mende ve özellikle İbn Hayr'a dayanmaktadır. Zira diğer kayıtlara nispeten hem daha erken döneme aittirler hem de eser bu isimlerin kayıtlarından sonra şöhret bulmuştur.

Bu bilgilerin yanı sıra eserin ve(ya) Süleyman b. Tarhân → Mu'temir isnadının klasik dönemde itibar gördüğü anlaşılmaktadır. Erken dönemlerden itibaren *Kütüb-i Sitte* müellifleri başta olmak üzere birçok ismin eserden alıntı yapması veya Süleyman b. Tarhân → Mu'temir isnadıyla çeşitli rivayetleri nakletmeleri bu itibara işaret etmektedir. Yukarıda *Kütüb-i Sitte*'den aktarılan örneklerin yanı sıra Taberânî (ö. 360/971), Hattâbî (ö. 388/998), Ebû Nu'aym el-İsfehânî (ö. 430/1038), Beyhakî (ö. 458/1066), İbn Asâkir, Süheylî, İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) gibi birçok ismin de aynı isnadla nakilde bulunmaları⁵⁹ bu çıkarımı

⁵⁰ İbn Hayr, *el-Fehrese*, 199.

⁵¹ İbn Hayr, *el-Fehrese*, 287.

⁵² Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şîrî (b.y.: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, 1988), 1/255, 275.

⁵³ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye* (Kahire: Mektebetü't-Tevfikîyye, ts.), 3/544; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zürkânî, *Şerhu mevâhibi'l-ledünniyye* (by.: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996), 3/294.

⁵⁴ Rıdvân el-Hasrî'nin bu tespitine tarafımızca ulaşamamıştır; bk. Hasrî, *Kitâbu sîreti Resûlillah (Muhakkikin mukaddimesi)*, 21.

⁵⁵ Mustafa Fayda, “Siyer ve Megâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/319-324.

⁵⁶ Hasrî, *Kitâbu sîreti Resûlillah (Muhakkikin mukaddimesi)*, 22-23.

⁵⁷ Hasrî, *Kitâbu sîreti Resûlillah (Muhakkikin mukaddimesi)*, 34-40.

⁵⁸ Hasrî, *Kitâbu sîreti Resûlillah (Muhakkikin mukaddimesi)*, 22-23.

⁵⁹ Örnekler ve açıklamalar için bk. Hasrî, *Kitâbu sîreti Resûlillah (Muhakkikin mukaddimesi)*, 23-33.

kuvvetlendirmektedir. Zira ulemâ doğrudan eserden nakilde bulunmasa da eserin müellifine ve ilk râvisine gösterdikleri ihtimam ve güven bu kaynağın değerini de tahkim etmektedir.

Eserin ve(ya) müellifinin kazandığı şöhretin nakledilen konulardan kaynaklı olduğu da söylenebilmektedir. Şöyle ki eser Kâbe'nin inşasına dair rivayetlerin ve ilişkili meselelerin anlatısıyla başlamaktadır.⁶⁰ İkinci başlıkta ise "Meb'asu Resûlillah" konusu işlenerek vahyin başlangıcına dair bilgiler verilmektedir. Bu çalışmada kapsamlı bir şekilde araştırılan söz konusu başlık; Resûlullah'ın Hira'da yaşadıklarına, indirilen ilk âyetlere, Hz. Hatice ile istişarelere, dönemin bilginleri ile yapılan görüşmelere, Kalem, Duhâ ve İnşirah sûrelerinin nüzûllerine, bunların fetretü'l-vahy öncesi ve sonrası indirilmelerine dair bilgileri ihtiva etmektedir.⁶¹ Sonraki bölümlerde ise Habeşistan'a hicret, ambargo süreci, Ebû Tâlib'in vefatı ve bunu takiben başlayan sıkıntılı dönemler, Hz. Ömer'in Müslüman olması, Birinci Akabe Biati ve Resûlullah'ın Medine'ye hicreti, Resûlullah'ın gazveleri, Bedir Gazvesi, Benî Nadr Gazvesi, Hendek Gazvesi, Benî Kurayza Gazvesi, Benî Lihyân Gazvesi, Zeyd b. Erkâm kıssası ve Bi'ri Ma'ûne hadisesi, Benî Mustalik Gazvesi, Hudeybiye Antlaşması, Hayber Gazvesi, Resûlullah'ın umreye gidişi, Hâlid b. Velîd'in Müslüman oluşu, Mute Savaşı, Huzâa ve Benî Ümeyye kabileleriyle ilgili hadiseler, Mekke'nin Fethi, Benî Cezîme hadisesi, Huneyn Gazvesi, Tâif Gazvesi, Tebük Gazvesi, Veda Haccı ve Resûlullah'ın vefatı konuları anlatılmaktadır.⁶² İbn Tarhân bu gazve ve meseleleri kronolojik olarak anlatmakta, konularla ilgili çeşitli ve dikkat çekici bilgiler aktarmaktadır. Ayrıca tahkiye üslubunun hâkim olduğu söz konusu eserde meselelerin değerlendirildiği ve kişisel yorumlara yer verildiği de belirtilmelidir.

2. Meb'asü Resûlillah Bölümündeki Tefsir Bilgileri

İbn Tarhân'ın *Sîret*'inin "Meb'asü Resûlillah" bölümü özellikle Kur'ân tarihi açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Öyle ki vahyin başlangıcı şeklinde ifade edilebilecek fetretü'l-vahy dönemine kadarki süreçte yaşananlar ile fetret döneminin hemen ardından yaşananlara dair bilgiler bu bölümde kaydedilmektedir. Bilgilerin senedine yer verilmediği, bununla beraber zaman zaman müellifin değerlendirmelerinin görüldüğü belirtilmelidir. Diğer yandan İbn Tarhân'ın bu bölümdeki bazı anlatılarının hadis ve tefsir kaynaklarıyla örtüştüğü de ifade edilmelidir. Bu sebeple aşağıdaki başlıklarda diğer kaynaklarla örtüşen bilgilere temas edilmekte, diğerleri ise derinlemesine incelenerek hem kaynaklarına hem de müellifin değerlendirmelerinin artalanına ulaşılmaktadır.

2.1. Vahyin Başlangıcı: 'Alak Sûresinin Nüzûlünde İnci ve Yakut Süslemeli İpek Kilim

Süleyman b. Tarhân'ın "Meb'asu Resûlillah" bölümündeki ifadelerine göre Resûlullah, Kureyş'in ilahlarına düzenledikleri törenden uzak durmak için Hira'ya gitmektedir. Bir gün yine Hira'ya gittiğinde Cibrîl gelmiş, ilk önce elini Resûlullah'ın göğsüne koymuş ve "Allah'ım onun yükünü hafiflet, göğsünü genişlet ve kalbini temizle." şeklinde dua etmiştir. Daha sonra Resûlullah'ı müjdelemiş, onun bu ümmetin peygamberi olduğunu söylemiş, bu ifadelerden sonra "Oku"⁶³ telkininde bulunmuştur.⁶⁴ İbn Tarhân, Cibrîl'in duasıyla ilgili naklettiği bilginin isnadını ve kaynağını vermemektedir. Bilgileri bu lafızlarla kendisinden sonra nakleden en yakın isim ise İbn Asâkir'dir. *Târîhu Dimaşk* isimli eserinde Süleyman b. Tarhân → Mu'temir → Muhammed b. Abdî'l-A'lâ es-San'ânî isnadıyla kaydettiği⁶⁵ bilginin İbn Tarhân öncesi kaynağına bu eserden de ulaşamamaktadır. Cibrîl'in duasını ve oku telkininden önceki ifadelerini İbn Asâkir'den sonra

⁶⁰ Süleyman b. Tarhân, *Kitâbu sîreti Resûlillah*, 51-52.

⁶¹ Süleyman b. Tarhân, *Kitâbu sîreti Resûlillah*, 53-60.

⁶² Süleyman b. Tarhân, *Kitâbu sîreti Resûlillah*, 60-193.

⁶³ 'Alak 96/1.

⁶⁴ Süleyman b. Tarhân, *Kitâbu sîreti Resûlillah*, 53.

⁶⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 63/17.

başka isimlerin de naklettikleri görülmektedir. Öyle ki Süheylî İnşirah sûresinin ilk âyetlerinin tefsiri bağlamında,⁶⁶ Ebû Şâme Hira hadisesine dair nakledilen rivayetleri değerlendirdiği fasılda,⁶⁷ İbn Manzûr Varaka b. Nevfel ile ilgili bilgileri derlediği başlıkta,⁶⁸ İbn Kesîr Resûlullah'ın peygamber olarak gönderildiğinde kaç yaşında olduğunu tespit ettiği bölümde⁶⁹ ve İbnü'l-Mülakkın Müddessir sûresinin ilk âyetlerinin tefsiri sadedinde söz konusu bilgileri nakletmektedir.⁷⁰ Fakat bu isimlerin tamamının Süleyman b. Tarhân'a veya oğlu Mu'temir'e atıfta buldukları görülmektedir. Bu sebeple söz konusu kaynaklardan da İbn Tarhân öncesi râvilere ulaşılamamaktadır. Ancak anlatının devam eden ibareleriyle ilgili bilgiler ve genel anlamda muhteva bakımından örtüşen veriler İbn Abbas ve Hz. Âişe tarafından nakledilmektedir.⁷¹ Cibrîl'in duasının olduğu ibare İbn Abbas ve Hz. Âişe rivâyetlerinde yer almasa da yakın anlama gelebilecek bazı pasajlara ulaşılması İbn Tarhân'ın kaynağının bu iki sahabî veya birisi olduğunu göstermektedir.

Müellifin devam eden satırlarda⁷² verdiği bilgilere göre Cibrîl Hira'ya bir tür ipek kumaşa gelmiştir. Şöyle ki Resûlullah'ın ikinci defa "Okuma bilmem" demesinden sonra Cibrîl onu inci ve yakut süslemeli ipek bir kilimin⁷³ üzerine oturtmuş ve ona 'Alak sûresinin ilk beş âyetini indirerek "Korkma Ey Muhammed! Sen Allah'ın elçisisin." demiş sonra da oradan ayrılmıştır.⁷⁴

Diğer yandan rivayette yer alan "inci ve yakut süslemeli ipek bir kilim" ifadesinin bazı kaynaklarda hem bağlamı hem de vurgusu değişmektedir. İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîre*'sinde anlatıldığına göre Resûlullah "Cibrîl bana, ben uykudayken içinde kitap bulunan ipek desenli bir kılıfla geldi ve 'oku' dedi." buyurmuştur.⁷⁵ Bu metne Dûlâbî,⁷⁶ Fâkihî (ö. 278/891-92

⁶⁶ Süheylî, *er-Ravdü'l-ünûf*, 2/261.

⁶⁷ Ebû Şâme, *Şerhü'l-hadîsi'l-muktefi*, 112.

⁶⁸ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Muhtasarü târîhi Dimaşk*, thk. Rûhiyye en-Nehhâs vd. (Dimaşk: Dârü'l-Fikir, 1984), 26/278.

⁶⁹ İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa Abdulvâhid (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1976), 1/407; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/34.

⁷⁰ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavdîh li şerhi'l-câmi'i's-sahîh*, thk. Hâlid Rabat (Dimaşk: Dâru'n-Nevâdir, 2008), 2/269.

⁷¹ Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed ed-Dûlâbî, *ez-Zürriyyetü't-tâhire*, thk. Muhammed Cevâd (by.: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1986), 54; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, thk. Abdulmu'tî Kal'acî (by.: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), 2/142.

⁷² İbn Tarhân, Cibrîl'in ilk *oku* telkinine karşılık olarak Resûlullah'ın "Ben daha önce hiç kitap okumadım, ne okuyabilirim ne de yazabilirim." dediğini ifade etmektedir. Anlatılarına göre bunun ardından Cibrîl onu sıkıp bırakmış ve tekrar "*Oku*" demiştir. Resûlullah ikinci defasında ise "Okuyacak bişey göremiyorum. Zaten okuma da yazma da bilmem." demiştir. Resûlullah'ın Hira tecrübesine dair aktarılan bu bilgiler lafız olarak temel hadis kaynaklarında görülemez de mana itibarıyla erken dönemlerden itibaren birçok hadis kaynağında yer almaktadır. Ayrıca rivayet Taberî (ö. 310/923), Semerkandî (ö. 373/984), Sa'lebî (ö. 427/1035), Vâhidî (ö. 468/1076), Begavî (ö. 516/1122), İbn Atiyye (ö. 541/1147), Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), Kurtubî (ö. 671/1273), İbn Kesîr (ö. 774/1373), Süyûtî (ö. 911/1505) gibi müfessirlerin tefsirlerinde de yer almakta, 'Alak ve Müddessir sûrelerinin sebab-i nüzûlü bağlamında lafzen veya manen kaydedilmektedir. Söz konusu bilgiler Hira rivayeti şeklinde meşhur olmuş ve hemen bütün hadis kaynaklarında yer almıştır. Tefsir kaynaklarından bilgi almak için ise ismi geçen müfessirlerin 'Alak ve Müddessir sûrelerinin tefsirlerine müracaat edilebilir. Diğer yandan bu bilgilerin yukarıda bahsedilen İbn Abbas ve Hz. Âişe rivâyetlerinde de bulunduğu belirtilmelidir.

⁷³ İbn Tarhân'ın *Sîre*'inde geçen *ed-durnûk* lafzı lügatte deve postuna benzeyen, mendil gibi kısa, ipliği olan bir tür kumaş şeklinde tanımlanmaktadır; bk. Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî-lbrahim es-Sâmerrâfî (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988), "Derneke-Dürnûk", 5/429; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1993), "Derneke-Dürnûk" 10/423-424.

⁷⁴ Süleyman b. Tarhân, *Kitâbu sîreti Resûlillah*, 54.

⁷⁵ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakkâ (Kahire: Mektebetü Mustafa el-Bâbil el-Halebî, 1955), 1/237.

⁷⁶ Dûlâbî, *ez-Zürriyyetü't-tâhire*, 54.

[?])⁷⁷ Taberî (ö. 310/923),⁷⁸ Harkûşî (ö. 407/1016),⁷⁹ Ebû Bekir İbn Arabî,⁸⁰ İbn Asâkir,⁸¹ Süheylî,⁸² İbn Manzûr (ö. 711/1311),⁸³ İbn Seyyidinnâs (ö. 734/1334),⁸⁴ Zehebî (ö. 748/1348)⁸⁵ ve İbn Kesîr⁸⁶ de eserlerinde yer vermektedir. İbn Tarhân'ın metni ile İbn Hişâm'ın metni arasındaki farklardan ilki hadisenin yakaza/uyku halinde gerçekleştiği bilgisidir. Bu çalışmada İbn Tarhân konu edildiği için ve İbn Tarhân da Hira hadisesinin uykuda gerçekleştiğine dair herhangi bir bilgi vermediği için Cebrâil'in Hz. Peygamber'e yakaza/uyku halinde gelmesi meselesi araştırılmamaktadır.⁸⁷ Fakat İbn Hişâm'ın metninde yer alan "içinde kitap bulunan ipek desenli bir kılıf" tanımlaması İbn Tarhân'ın metnindeki "inci ve yakut süslemeli ipek bir kilim" ibaresiyle beraber düşünüldüğünde hadisenin gerçekleştiği esnada Cibrîl'in ipek bir kumaşla geldiği bilgisi ortaya çıkmaktadır. Bu kumaşı İbn Hişâm Cibrîl'in beraberinde getirdiği Mushaf'ın/Suhuf'un kılıfı şeklinde, İbn Tarhân ise Resûlullah'ın oturduğu örtü şeklinde açıklamaktadır. Hira ile ilgili rivayetler ve kaynaklar incelendiğinde İbn Hişâm'ın verdiği bilgiye ulaşılamamaktadır. Fakat İbn Tarhân'ın ifade ettiği "inci ve yakut süslemeli ipek bir kilim" bilgisi İbn Abbas ve Hz. Âişe'ye ulaşan iki farklı seneden nakledilmektedir.⁸⁸ Bu sebeple İbn Tarhân'ın anlatılarının, İbn Hişâm'ın anlatılarından daha kuvvetli olduğu söylenebilir. Ayrıca İbn Hişâm'ın anlatılarının, söz konusu bilginin eksik anlatımından kaynaklı olarak farklı yorumlanmış olabileceği de ileri sürülebilir.

Yukarıda ifade edildiği üzere İbn Tarhân'ın kaydettiği "inci ve yakut süslemeli ipek kilim" bilgisi iki farklı seneden nakledilmektedir. Dûlâbî'nin (ö. 310/923) İbn Abbas → İkrime → 'Atâ b. Ebî Müslim el-Horasânî (ö. 135/752)⁸⁹ → Osman b. 'Atâ el-Horasânî (ö. 155/772)⁹⁰ → Muhammed b. Şuayb b. Şâbûr (ö. 200/816)⁹¹ → Muhammed b. 'Âiz (ö. 233/848)⁹² → Yezid b. Abdüssamed ed-Dimaşkî (ö. 299/912)⁹³ senediyle naklettiği rivayete göre İbn Abbas şöyle demiştir:

Allah Teâlâ Hz. Muhammed'i Kâbe'nin [yeniden] inşasının beşinci yılının başında peygamber olarak gönderdi. Ona (s.a.v.), ilk olarak rüyasında nübüvvetini gösterdi. Bu durum kendisine ağır gelince -ki hak ağır, insan ise zayıftır- gördüklerini hanımı Hatice bint Huveylid'e anlattı. Allah Teâlâ Hatice'yi onu (sav) yalanlamaktan korudu da [bu sayede Hz. Peygamber'e] şöyle dedi: "Müjdeler olsun! Allah Teâlâ senin için hayırdan

⁷⁷ Muhammed b. İshâk el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, thk. Abdumelik b. Abdullah (Beyrut: Dâru Hadar, 1994), 4/54.

⁷⁸ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *et-Târîh* (Beyrut: Dârü't-Turâs, 1967), 2/301.

⁷⁹ Abdumelik el-Harkûşî, *Şerefu'l-Mustafâ* (Mekke: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2004), 1/426.

⁸⁰ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 3/180.

⁸¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 63/17.

⁸² Süheylî, *Ravdü'l-ünûf*, 2/381.

⁸³ İbn Manzûr, *Muhtasaru târihi Dimaşk*, 26/277.

⁸⁴ Ebû'l-Feth Fethuddîn Muhammed İbn Seyyidinnâs, *'Uyûnu'l-eser fi funûni'l-megâzi ve's-şemâil ve's-siyer*, thk. İbrahim Muhammed Ramadân (Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1993), 1/104.

⁸⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2006), 1/201.

⁸⁶ İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/403; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/12.

⁸⁷ Hira hadisesinin uykuda gerçekleşmesiyle ilgili rivayetler ve değerlendirmeler için bk. Murat Bahar, *Kitâbu Bed'i'l-Vahy Örneğinde Sahîh-i Buhârî Şerhlerinin Tefsir İlmi Açısından İncelenmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 124-160.

⁸⁸ Dûlâbî, *ez-Zürriyyetü't-tâhire*, 54; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 2/142.

⁸⁹ Zehebî sika bir ravi olduğunu, Yahya b. Ma'in'in de bu görüşte olduğunu, ancak bazı rivayetlerinde irsâl yaptığını söylemektedir; bk. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Beşâr 'Avâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 3/701.

⁹⁰ Yahya b. Ma'in ve Ali b. Medîni zayıf olduğunu söylemektedir; bk. Yahya b. Ma'in, *et-Târîh - Rivayetü Dârimî*, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf (Dimaşk: Dârü'l-Me'mûn, ts.), 146; Ali b. Medîni, *es-Suâlâtü İbn Ebi Seybe*, thk. Muvaffak Abdullah Abdulkadir (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1983), 158.

⁹¹ 'İclî ve Zehebî sika olduğunu söylemektedir; bk. 'İclî, *es-Sikât*, 240; Zehebî, *el-Kâsîf*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dârü'l-Kible, 1992), 180.

⁹² Yahyâ b. Ma'in ve İbn Ebî Hâtim sika, sadûk ve kâtib olduğunu söylemektedir; bk. Yahyâ b. Ma'in, *es-Suâlât*, thk. Muhammed b. Ali el-Ezherî (Kahire: el-Fârûkû'l-Hadîse, 2007), 166; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsi'l-Arabî, 1952), 52.

⁹³ Sülemî ve Zehebî sika olduğunu söylemektedir; bk. Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyn es-Sülemî, *Suâlâtü's-Sülemî li'd-Dârekutnî*, thk. Hâlid b. Abdurrahman el-Cerîsî (Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd, 2006) 31-32; Zehebî, *el-Kâsîf*, 651.

başka bir şey yapmaz.” Bunun üzerine Resûlullah ona (r.anhâ), içinin yıkanıp temizlendiğini gördüğünü anlattı. Hatice yine söylediklerini tekrar etti ve “Bu, vallahi bu bir hayırdır!” dedi. -İbn Abbas sözlerine şöyle devam etmektedir:- Sonra Cibrîl, Resûlullah Mekke’den uzakta, Hira taraflarındayken kendisini Resûlullah’a gösterdi; elini onun (sav) başına, kalbinin üstüne ve dizlerine koydu, “Korkma!” dedi ve onunla beraber hoş, değerli ve şaşkınlık uyandıran bir mecliste oturdu. Bu sırada Resûlullah; “*Beni, yakut ve inciden yapılmış bir tür örtü görünümünde kilimin üzerine oturttu*” buyurdu. Sonra onu (sav), Allah Teâlâ’nın risaleti ile müjdeledi. O kadar ki Resûlullah mutmain olmuş, sakinleşmişti. Daha sonra Cibrîl; “Oku!” dedi. Resûlullah; “Keyfe ekrau/nasıl okuyayım” diye sorunca Cibrîl; “*Yaratan Rabbinin adıyla oku. O ki insanı kan pıhtısından yaratandır. Oku, senin Rabbin en cömert olandır.*” âyetlerini okudu. Bunun üzerine Resûlullah Rabbinin risaletini kabul etti. Cibrîl, Resûlullah’tan onu [risaleti] gizlemesini ve yüce arşın Rabbinin katından gelen Cibrîl’in indirildiğine tâbi olmasını istedi. Kendisine (sav) emrolunan şeyi idrak edince de ailesinin yanına döndü. Dönerken yanından geçtiği her ağaç ve her taş ona “Ey Allah’ın Resûlü sana selâm olsun” diyordu. O (sav) ailesinin yanına emin bir şekilde [şüphelerinden kurtulmuş olarak] döndü, zira çok büyük bir şey kazanmıştı. Hanımı Hz. Hatice’nin yanına girince; “Ey Hatice! Uykumda görüp de sana anlattığım şeylerin ne olduğunu gördün mü? O Cibrîl imiş, bana kendisini gösterdi, onu Rabbi göndermiş!” dedi ve sonra da görüp duyduklarını anlattı. Bunun üzerine Hatice; “Müjdeler olsun! Yemin ederim ki Allah sana hayırdan başka bir şey yapmaz. Ben de Allah katından sana verileni kabul ediyorum. Şüphesiz ki o hak olandır. Sana da müjdeler olsun; çünkü sen gerçekten de Allah Teâlâ’nın Resûlüsün.”⁹⁴

Yahyâ b. Ma’in (ö. 233/848) ve Ali b. Medînî (ö. 234/848-49) gibi muhaddisler İbn Abbas’tan nakledilen bu rivayetin isnadında yer alan Osmân b. ‘Atâ el-Horasânî’nin zayıf bir râvi olduğunu söylemişlerdir. Bu sebeple rivayet zayıf kalmıştır.⁹⁵ Fakat İbn Tarhân’ın anlatılarıyla örtüşen Hz. Âişe rivayeti sahih kanallarla nakledilerek hem İbn Abbâs rivayetini hem de İbn Tarhân’ın anlatılarını desteklemektedir. Beyhakî’nin (ö. 458/1066) Hz. Âişe → Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713)⁹⁶ → İbn Şihâb ez-Zührî⁹⁷ senediyle naklettiği rivayete göre Hz. Âişe şöyle demiştir:

Allah Teâlâ ona (sav), ilk olarak rüyasında nübüvvetini gösterdi. Bu durum kendisine ağır gelince gördüklerini hanımı Hatice bint Huveylid b. Esed’e anlattı. Allah Teâlâ Hatice’yi onu (sav) yalanlamaktan korudu ve gönlünü onu (sav) tasdik etmeye yönlendirdi de [bu sayede Hz. Peygamber’e (sav)] şöyle dedi: “Müjdeler olsun! Allah Teâlâ senin için asla hayırdan başka bir şey yapmaz.” Resûlullah onun yanından ayrıldı, sonra tekrar geldi ve ona (r.anhâ), içinin açıldığını ve yıkanıp temizlendiğini gördüğünü anlattı. Hatice yine söylediklerini tekrar etti ve “Bu, vallahi bu bir hayırdır!” diyerek onu müjdeledi. Sonra Cibrîl, Resûlullah Mekke’den uzaktayken, kendisini Resûlullah’a gösterdi; onunla beraber değerli ve şaşkınlık uyandıran bir mecliste oturdu. Bu sırada Resûlullah; “Beni, yakut ve inciden yapılmış bir tür örtü görünümünde kilimin üzerine oturttu” buyurdu. Sonra onu (sav), Allah Teâlâ’nın risaleti ile müjdeledi. Öyle ki Resûlullah mutmain olup sakinleşince Cibrîl; “Oku!” dedi. Resûlullah;

⁹⁴ Dûlâbî, *ez-Zürriyyetü’t-tâhire*, 54.

⁹⁵ Nitekim Ahmed b. Hanbel bir başka rivayetin senedinde Osmân b. ‘Atâ el-Horasânî geçtiği için rivayetin zayıf olduğunu belirtmektedir; bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Kahire: Müessesetü Kurtubâ, t.y.), 4/67.

⁹⁶ Saîd b. Müseyyeb’in sika bir ravi olması ve mürsellerinin dahi sahih kabul edilmesiyle ilgili geniş bilgi için bk. Yusuf Ziya Keskin, “İmam Şafî’ye Göre Mürsel Hadisin Delil Olma Yönünden Değeri”, *Uluslararası İmam Şafî Sempozyumu*, ed. Mehmet Bilen (İstanbul: Kent Işıkları Yayınları, 2012), 196-198.

⁹⁷ Zührî, mürselleri hakkında eleştirilse de buradaki rivayetin mürsel olmaması sebebiyle söz konusu eleştiriler dikkate alınmamıştır.

“Keyfe ekrau/nasıl okuyayım” diye sorduğunda ise Cibrîl; “Yaratan Rabbinin adıyla oku. O ki insanı kan pıhtısından yaratandır. Oku, senin Rabbin en cömert olandır. O, kalemle öğreten, insana bilmediklerini öğretendir.” âyetlerini okudu. [Beyhakî dedi ki:] Hâlbuki insanlar “Yâ eyyühe'l-müddessir” sûresinin Resûlullah'a indirilen ilk sûre olduğunu sanıyorlar. Allah Teâlâ en doğrusunu bilendir...⁹⁸

İbn Abbas'a isnad edilen metin zayıf görülse de tespit edebildiğimiz kadarıyla Hz. Âişe'den nakledilen bu metnin senesinde herhangi bir kusur bulunmamaktadır. Ayrıca Cibrîl'in inci ve yakut süslemeli bir tür ipek kilimle geldiğine dair bilgiler Halîmî (ö. 403/1013),⁹⁹ Ebû Şâme (ö. 665/1267),¹⁰⁰ İbn Manzûr,¹⁰¹ İbn Seyyidinnâs,¹⁰² İbn Kesîr,¹⁰³ İbn Nâsiruddîn ed-Dîmaşkî (ö. 842/1438),¹⁰⁴ Makrîzî (ö. 845/1441),¹⁰⁵ Süyûtî,¹⁰⁶ Zekeriyâ el-Ensârî (ö. 926/1520),¹⁰⁷ eş-Şâmî (ö. 942/1535),¹⁰⁸ Zürkânî (ö. 1122/1710)¹⁰⁹ ve İbn Âşûr (ö. 1393/1973)¹¹⁰ tarafından da kaydedilmektedir. Bu kaynaklardan kimisi rivayeti İbn Abbas'a, kimisi Hz. Âişe'ye, kimisi de Beyhakî'ye isnad etmektedir. Bununla beraber İbn Asâkir,¹¹¹ Süheylî,¹¹² Ebû Şâme,¹¹³ İbn Manzûr,¹¹⁴ İbn Kesîr¹¹⁵ ve İbnü'l-Mülakkın¹¹⁶ tarafından nakledilen metinler ise Süleyman b. Tarhân'a veya oğlu Mu'temir'e isnad edilmektedir.

Rivayeti İbn Abbâs'a isnad eden âlimler, sıhhat bakımından zayıf olmasına rağmen metni esas almışlardır. Beyhakî'ye ve doğrudan Hz. Âişe'ye isnad edenler ise nispeten daha muteber metni kabul etmişlerdir. Dolayısıyla her iki grubun da aynı bilgiye ulaştıkları anlaşılmaktadır. Zira metinler arasındaki fark manaya tesir etmeyecek oranda kalmaktadır. Diğer yandan Beyhakî'den veya doğrudan Hz. Âişe'den nakilde bulunanların Zührî'den sonraki râvilere yer vermedikleri belirtilmelidir. Anlaşıldığı kadarıyla Zührî'den nakilde bulunan râvilerden birisi Süleyman b. Tarhân'dır. Nitekim I) Zührî ile İbn Tarhân çağdaştır. II) Her ikisinin de ortak hocaları ve talebeleri olmuştur.¹¹⁷ III) Naklettikleri metin neredeyse aynı lafızlara sahiptir. IV) Yukarıda belirtildiği üzere kaynaklardan bazıları rivayeti İbn Tarhân'a veya Mu'temir'e isnad etmektedir. Bu durumlar rivayetin Zührî'den sonraki râvisinin İbn Tarhân olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu itibarla söz konusu rivayetin isnadının Hz. Âişe → Saîd b. Müseyyeb → İbn Şihâb ez-Zührî → Süleyman b. Tarhân → Mu'temir b. Süleyman şeklinde olduğu düşünülmektedir. Kaldı ki İbn Tarhân'ın Saîd b.

⁹⁸ Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 2/142.

⁹⁹ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Hasen b. Muhammed b. Halîmî, *Minhâc fî şu'abi'l-îmân*, thk. Muhammed Fûde (b.y.: Dârü'l-Fîkr, 1979), 1/609, 2/265.

¹⁰⁰ Ebû Şâme, *Şerhu'l-hadîsi'l-muktefî*, 114, 151.

¹⁰¹ İbn Manzûr, *Muhtasaru târîhi Dîmaşk*, 26/ 273.

¹⁰² İbn Seyyidünnâs, *'Uyûnü'l-eser*, 1/100.

¹⁰³ İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/405; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/13, 19, 4/32.

¹⁰⁴ İbn Nâsiruddîn ed-Dîmaşkî, *Câmi'u'l-âsâr*, thk. Ebû Yakub Neşet Kemâl (b.y.: Dârü'l-Felâh, 2010), 4/90, 93.

¹⁰⁵ Ebû Muhammed Takıyyüddîn el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ*, thk. Muhammed Abdulhamid en-Nemîsî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 3/5, 28.

¹⁰⁶ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *'Ukûdu'z-zeberced alâ müsnedi'l-imâm Ahmed*, thk. Selmân el-Kudât (Beyrut: Dârü'l-Ceyl, 1994), 3/191; Süyûtî, *el-Hasâisü'l-Kübrâ*, 1/158.

¹⁰⁷ Zekeriyâ el-Ensârî, *Menhatü'l-bârî bi şerhi sahihi'l-Buhârî*, thk. Süleyman b. Dürey (b.y.: Mektebetü'r-Rüşd, 2005), 1/88.

¹⁰⁸ Muhammed b. Yûsuf eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, thk. Âdil Ahmed-Muhammed Muavvid (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 2/239.

¹⁰⁹ Zürkânî, *Şerhu mevâhibi'l-ledünniye*, 1/394, 406.

¹¹⁰ Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvir* (Tunus: ed-Dâru't-Tunûsiyye, 1984), 30/439.

¹¹¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dîmaşk*, 63/17.

¹¹² Süheylî, *Ravdü'l-ünûf*, 2/261.

¹¹³ Ebû Şâme, *Şerhu'l-hadîsi'l-muktefî*, 112.

¹¹⁴ İbn Manzûr, *Muhtasaru târîhi Dîmaşk*, 26/278.

¹¹⁵ İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/407; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/34.

¹¹⁶ İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavdîh li şerhi'l-câmi'i's-sahîh*, 2/269.

¹¹⁷ Geniş bilgi için bk. Saklan, “Süleyman b. Tarhân”, 38/109; Halit Özkan, “Zührî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/544-549.

Müseyyeb'den nakilde bulunmadığının belirtilmesi¹¹⁸ ve hocaları arasında Saîd b. Müseyyeb'in sayılmaması rivayeti Saîd b. Müseyyeb'den almadığını göstermektedir. Dolayısıyla İbn Tarhân'ın anlatılarındaki bilgilerin kaynağının Zührî olması kuvvetle muhtemeldir. İlgili rivayetlerde metin açısından birtakım farklılıkların olması ise İbn Tarhân'ın tahkiye usulünü benimsemesinden ileri gelmektedir. Ayrıca Zührî'den sonraki râvilere yer vermeyen Beyhakî'nin bu bilgilere İbn Tarhân üzerinden ulaştığı anlaşılmaktadır. Şayet Zührî'nin metnini İbn Tarhân'ın naklettiği düşünülecek olursa ondan da Mu'temir'in naklettiği söylenebilecektir. Çünkü Mu'temir, babası İbn Tarhân'ın önde gelen râvilerindendir ve babasından çokça nakilde bulunmuştur. Öyle ki bu sebeple İbn Tarhân'ın *Sîret*'i zaman zaman Mu'temir'e isnad edilmiştir.

2.2. Kalem, Duhâ ve İnşirah sûrelerinin Nüzûl Sıraları

Süleyman b. Tarhân'ın *Sîret*'inin Meb'asü Resûlillah bölümünde yer alan 'Alak sûresinin nüzûlü hakkındaki bilgiler genel hatlarıyla klasik kaynaklarla örtüşmektedir. Fakat 'Alak sûresinin nüzûlünün ardından sırasıyla Kalem, Duhâ ve İnşirah sûrelerinin indirildiğini; Kalem sûresinin fetretten önce, Duhâ ve İnşirah sûrelerinin ise fetretten sonra ve birlikte nâzil olduklarını anlatmaktadır. Ayrıca sûrelerin sebep-i nüzûllerine dair dikkat çekici bilgilere yer vermektedir. Öyle ki Resûlullah Hira'da yaşadıklarının ardından korku ve endişe içerisinde evine dönmüştür.¹¹⁹ Hz. Hatice'ye yaşadıklarını anlattıktan sonra Hz. Hatice ilk olarak Rahip Bahîrâ'yla, daha sonra Utbe b. Rebîa'nın Nasrânî kölesi Addâs ile, en son da Varaka b. Nevfel ile görüşmeye gitmiştir. Bahîrâ ve Addâs ile yaptığı görüşmelerde onlara Cibrîl'in kim olduğunu sormuş ve Allah'ın resullerine gönderdiği elçisi olduğuna yönelik birtakım bilgiler almıştır.¹²⁰ Aynı soruyu Varaka b. Nevfel'e de sormuş ve benzer cevaplar almıştır. Fakat Varaka bu konuşmanın ardından "Sen, Cibrîl'in adını bile anmayan, ne olduğunu bile bilmeyen bir beldeden değil misin [bu sorularının sebebi nedir]?" diye sormuştur. Hz. Hatice de söyleyeceklerini gizli tutacağına ve doğruyu söyleyeceğine dair Varaka'dan söz aldıktan sonra "Abdullah'ın oğlu bana bunu söyledi. O doğru sözlü birisidir. Yalan söylemediğine ve daha önce kimse tarafından da yalanlanmadığına dair Allah'a yemin ederim. Dediğine göre Hira'dayken Cibrîl ona gelmiş ve bu ümmetin peygamberi olduğunu bildirmiş. Sonra da Allah'ın gönderdiği bazı âyetleri okutmuş." Varaka b. Nevfel duydukları karşısında telaşa kapılmış ve Cibrîl'in yeryüzündeki en hayırlı kişiye geldiğini, onun sadece nebî ve resullerin dostu olduğunu anlatmıştır. Ayrıca Hz. Hatice'den Abdullah'ın oğlunu kendisine göndermesini istemiş, ona (sav) birtakım sorular soracağını, onu dinleyeceğini, sonra da Cibrîl'in kim olduğunu ve yaşananlar hakkındaki düşüncelerini bizzat anlatacağını söylemiştir.¹²¹

Süleyman b. Tarhân'ın kayıtlarına göre Varaka b. Nevfel bizzat görüşmek istemesinin sebebinin şu sözleriyle açıklamıştır: "Bahsettiğiniz varlığın Cibrîl'den başka bir varlık olmasından

¹¹⁸ 'Alâ'î ed-Dimaşkî, *Câmi'u't-tahsil fi ahkâmî'l-merâsîl*, thk. Hamdi Abdulmecîd es-Selefi (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1986), 188; Moğultây b. Kılıç, *İkmâlu tehzîbi'l-kemâl*, thk. 'Âdil b. Muhammed-'Usâme b. İbrahim (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2001), 6/71.

¹¹⁹ Süleyman b. Tarhân, *Kitâbu sîreti Resûlillah*, 54-57. Süleyman b. Tarhân Hira'da 'Alak sûresinin ilk âyetlerinin indirilmesinin akabinde yaşananları detaylı bir şekilde anlatmaktadır. bk. Süleyman b. Tarhân, *Kitâbu sîreti Resûlillah*, 53-56. Bu bölüme genişçe temas eden Hüseyin Topal, Resûlullah'ın korku içerisinde Hira'dan ayrılmasını, onun (s.a.v) intihar düşüncesine bağlamaktadır; bk. Topal, "Süleyman b. Tarhân'ın Kitâbu sîreti Rasûlillâh'ı", 375-378. Hâlbuki İbn Tarhân'ın ifadelerinden Resûlullah'ın korkusundan kısa sürede kurtulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca İbn Tarhân da intihar gibi bir eylem isnad etmemektedir; bk. Süleyman b. Tarhân, *Kitâbu sîreti Resûlillah*, 54. Diğer yandan Zührî'nin mürseli olarak nakledilen intihar temalı rivayetin muhaddisler tarafından *lâ şey*' olarak nitelendiği, böyle bir düşüncenin ve teşebbüsün söz konusu olmadığı, konuyla ilgili rivayetlerin sıhhat şartlarını sağlamadığı tespit edilmektedir. Zührî mürseli ve konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Murat Bahar, "Fetretü'l-Vahy Döneminde İsrâfil'in Vahiy Getirmesi Meselesi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2024), 27-58; "İsrâfil'in Fetretü'l-Vahy Döneminde İndirdiği 'el-Kelime ve's-Şey' Vahyi", *Amasya İlahiyat Dergisi* 22 (2024), 262-291.

¹²⁰ Süleyman b. Tarhân, *Kitâbu sîreti Resûlillah*, 55-56.

¹²¹ Süleyman b. Tarhân, *Kitâbu sîreti Resûlillah*, 57.

korkuyorum. Zira bazı şeytanlar âdemoğlunu saptırmak ve yoldan çıkarmak için onun suretine bürünürler. Buna maruz kalan insan da aklını yitirip mecnûn olabilir ki ben de eşinizin böyle olmasından korkuyorum.”¹²² Hz. Hatice Varaka ile görüşmesini tamamlamış ancak henüz Resûlullah'ın yanına varmadan önce Cebrâîl tekrar inerek Kalem sûresinin şu âyetlerini bildirmiştir: “*Nûn. Kaleme ve (yazanların) onunla yazdıklarına andolsun ki sen -Rabbinin lütfu sayesinde- deli değilsin. Hiç şüphesiz senin için bitip tükenmeyen bir ödül vardır. Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin. Aranızdan hanginizin aklını yitirdiğini yakında sen de göreceksin onlar da görecekler.*”¹²³

Sîret'te yer alan bilgilere göre bu sırada Bahîrâ ve Addâs, Hz. Hatice'nin kendileriyle görüşmesinden sonra Resûlullah'ın Hira'da yaşadıklarını Kureyş'e anlatmışlardır. Ayrıca bu kısa süre içerisinde Kureyş, Varaka'nın mecnûnlukla ilgili yukarıdaki değerlendirmelerini de duymuştur.¹²⁴ Bunun üzerine müşrikler aralarında görüşmüş, Varaka'nın ifadelerini yorumlamış ve Resûlullah'ın 'mecnûn' olduğuna hükmederek “O, muhtemelen bir mecnûndur” demişlerdir.¹²⁵ Hz. Hatice Varaka'nın yanından dönüp konuşulanları Resûlullah'a anlattığında ise Resûlullah şöyle demiştir: “Bunlar kesinlikle söz konusu olamaz. O beni peygamber olarak seçti. Gelen Cebrâîl idi ben de mecnûn değilim. Çünkü Cebrâîl bana [daha sonra tekrar] geldi, Kureyş'in konuştuğunu ve Varaka'nın mecnûn nitelemesi üzerinde karar kıldıklarını bildirdi.”¹²⁶

Sîret'te yer alan bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Cebrâîl'in gelme sebebi, Varaka'nın Resûlullah'ı şeytanlarla/mecnûnlukla korkutmasını engellemeye yönelik ona (sav) güvence vermektir. Zira Kalem sûresinin indirilen âyetlerinde “*Sen, Rabbinin lütfu sayesinde deli değilsin.*” buyrulmaktadır ve bu âyetler henüz Varaka'nın sözleri kendisine (sav) ulaşmadan önce indirilmiştir. Dolayısıyla âyetteki mecnûn lafzıyla Varaka'nın ifadelerine atıfta bulunmaktadır. Ayrıca ilgili âyetlerin muhtevalarından ve sebep-i nüzûl rivayetinden hareketle Varaka'nın Resûlullah'ı mecnûn olarak itham etmesine mucize ile karşılık verildiği söylenebilmektedir. Nitekim Hz. Hatice ile Varaka'nın konuşmaları sırasında Resûlullah yanlarında değildir. Hz. Hatice'nin Cibrîl hakkındaki sorularının sebebini açıklamadan önce Varaka'dan aldığı söz dikkate alındığında yanlarında başka kimse de yoktur. Buna göre ikisi arasındaki konuşmalar Resûlullah için gaybtir. Henüz Hz. Hatice anlatmadan önce gaybî bilginin kendisine (sav) ulaştırılması suretiyle mucize göstermiş olmaktadır. Hz. Hatice'nin, Resûlullah'ın yanına geldiğinde Varaka'nın değerlendirmelerini hemen terk ederek mecnûn olmadığına ikna olması şahit olduğu mucizenin etkisi gibi görünmektedir. İlerleyen satırlarda temas edileceği üzere Resûlullah Varaka'yla bizzat görüştüğünde indirilen âyetleri okuması ve bunun üzerine Varaka'nın düşüncelerinin değişmesi de söz konusu mucizenin etkisine işaret etmektedir.

İbn Tarhân'ın aktardığına göre Resûlullah'ın Varaka'nın sözlerine karşı çıkmasının ardından Hz. Hatice kendisinden (sav) Varaka ile görüşmesini istemiştir. Hz. Hatice'nin isteğinin altında yatan sebep ise Varaka'nın bilge kişiliğinin yanında kutsal kitabı okuyan bir kimse olmasıdır. Şayet Resûlullah indirilen âyetleri Varaka'ya okursa kalbi [Resûlullah'a] dönecektir. Hz. Hatice'nin bu isteği üzerine Resûlullah Varaka'nın yanına gitmiş, Varaka da yaşadıklarını anlatmasını istemiştir. Resûlullah Hira'da yaşadıklarını anlatıp indirilen âyetleri okuyunca Varaka tutumunu

¹²² Süleyman b. Tarhân, *Kitâbu sîreti Resûlillah*, 57.

¹²³ el-Kalem 68/1-6.

¹²⁴ Muhtemelen Hz. Hatice Varaka'nın yanından ayrıldıktan sonra Varaka başka kimselerle görüşmüş ve mecnûn ithamı o kişiler üzerinden yayılmıştır. Fakat Varaka'nın ithamının Kureyş'e nasıl ulaştığına dair *Sîret*'te sarih bilgilerin bulunmadığı belirtilmelidir.

¹²⁵ Süleyman b. Tarhân, *Kitâbu sîreti Resûlillah*, 57.

¹²⁶ Süleyman b. Tarhân, *Kitâbu sîreti Resûlillah*, 57.

Resûlullah'ın lehine değiştirmiştir. Resûlullah'ı dinledikten sonra meşhur olan “şayet tebliğ günlerine yetişirsem mutlaka sana yardım ederim” sözünü söylemiş, ayrıca “Ey Abdulmuttalib'in evladı!¹²⁷ Allah seni ne ile müjdelediye sen de onunla müjdele.” demiştir.¹²⁸

İbn Tarhân, Varaka'nın bu sözlerinin ve Resûlullah'ı tasdik etmesinin Kureyşliler arasında yayıldığını ifade etmektedir. Müellifin tespitine göre şeytan bunun üzerine onların kalplerine vesvese vermiş; onun (sav) Kureyş'in işlerini bozacağını ve dinlerini yok edeceğini ilkâ etmiştir. Ayrıca fakir ve zayıflardan olmasına rağmen buna nasıl müsaade edeceklerini söyleyerek Kureyşlileri kıskırtmıştır. Bu süreçte Cebrâil ise Resûlullah'ın yanına bir süredir¹²⁹ gelmemektedir. Durumu fırsat bilen Kureyş “Muhammed'in artık bişey söylediğini görmüyoruz. Şayet söyledikleri Allah katından olsaydı, kendisinden öncekiler gibi sözleri bitmez/kesilmez mutlaka devam ederdi. Görünen o ki kendisine gelen her ne ise onu terk etmiş ve darılmış.”¹³⁰ Kureyş'in bu sözleri üzerine Cebrâil gelerek “*Yemin olsun, kuşluk vaktine. Kararıp sakinleştiğinde geceye. Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı...*”¹³¹ şeklinde başlayan Duhâ sûresinin tamamı ile “*Senin kalbini açıp genişletmedik mi? Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı? Ve senin şanını yüceltmedik mi?...*”¹³² şeklinde başlayan İnşirah sûresinin tamamını indirmiştir.

İbn Tarhân, Varaka'nın anlattıkları Resûlullah'a ulaşmadan önce indirilen âyetleri tespit ettiği bölümde Kalem sûresinin ilk altı âyetini kaydetmektedir. Kureyş ile ilgili anlatılarında ise 5 ve 6. âyetleri tekrar zikretmektedir. Buna göre İbn Tarhân Kalem sûresinin ilk altı âyetinin birlikte indirildiği görüşündedir. Ancak ilk dört âyetin sebep-i nüzûlü olarak Varaka b. Nevfel'in sözlerini, sonraki iki âyetin sebep-i nüzûlü olarak ise Kureyş'in sözlerini göstermektedir. Kalem sûresinin 6. âyetinde yer alan “*eyyiküm/aranızdan*” ifadesinin muhatabı da Resûlullah'a mecnûn diyen müşrikler olmaktadır. Ayrıca Hz. Hatice'nin görüşmeleri ve Varaka ile ilgili hadiseler fetretü'l-vahy döneminden önce yaşandığına göre Kalem sûresinin ilk altı âyetinin fetretten önce indirildiği ortaya çıkmaktadır.

Süleyman b. Tarhân'ın kaydettiği mezkûr bilgileri bütüncül olarak nakleden herhangi bir kaynağın tespit edilemediği belirtilmelidir. Keza yukarıda sened ve metin tahlili yapılan İbn Abbas ve Hz. Âişe rivayetlerinde de bu bilgiler geçmemektedir. Bilgileri İbn Tarhân'dan sonra bütüncül olarak nakleden en yakın isim ise İbn Asâkir'dir.¹³³ Onun da Süleyman b. Tarhân → Mu'temir isnadıyla ve aynı metni nakletmesi sebebiyle söz konusu bilgilerin İbn Tarhân öncesi kaynağına ulaşılamamaktadır. Fakat Kur'ân sûrelerinin nüzûl sıralamasına dair veriler İbn Tarhân'ın anlatılarını kısmen desteklemektedir. Şöyle ki İbnü'd-Durays'ın (ö. 294/906) İbn Abbas → 'Atâ b. Ebî Müslim [el-Horasânî] senediyle naklettiğine göre 'Alak ilk indirilen süredir. Kalem ikinci, Duhâ on birinci, İnşirah ise on ikinci sırada indirilen süredir.¹³⁴ Ya'kûbî'nin (ö. 292/905'ten sonra) İbn Abbas → Ebû Sâlih senediyle naklettiğine göre 'Alak birinci, Kalem ikinci, Duhâ üçüncü, İnşirah on ikinci sırada indirilmiştir.¹³⁵ Nu'mân b. Beşir → İbn Şihâb ez-Zühri → Ma'mer senediyle İbnü'n-Nedîm'in (ö. 385/995 [?]) *el-Fihrist*'ine atfı yapılan araştırmaya göre 'Alak birinci, Kalem

¹²⁷ Varaka'nın bu sözü Abdulmuttalib'in soyundan gelen anlamındadır.

¹²⁸ Süleyman b. Tarhân, *Kitâbu sîreti Resûlillah*, 58.

¹²⁹ İbn Tarhân “Allah'ın dilediği kadar” diyerek belli bir süre vermemektedir; bk. Süleyman b. Tarhân, *Kitâbu Sîreti Resûlillah*, 58.

¹³⁰ Süleyman b. Tarhân, *Kitâbu sîreti Resûlillah*, 58.

¹³¹ ed-Duhâ 93/1-11.

¹³² el-İnşirah 94/1-8. İbn Tarhân *Sîret*'inde, İnşirah sûresinin sadece ilk âyetini kaydetmektedir. Ancak ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla sûrenin tamamının indirildiğini kastetmektedir. Nitekim vâkıa ve sûrenin muhtevası bunu desteklemektedir.

¹³³ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 63/17.

¹³⁴ İbnü'd-Durays, *Fezâilü'l-Kur'ân*, thk. Gazve Budayr (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1987), 33.

¹³⁵ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb el-Ya'kûbî, *et-Târîh* (b.y.: el-Mektebetü'l-Haydariyye, 1964), 2/26-28.

ikinci, İnşirah sekizinci, Duhâ on birinci sırada indirilen sûredir.¹³⁶ Beyhâkî'nin (ö. 458/1066) İkrime ve Hasan-ı Basrî'ye isnad ettiği rivayete göre 'Alak birinci, Kalem ikinci, Duhâ onuncu ve İnşirah on birinci sırada indirilmiştir.¹³⁷ Zerkeşi'nin (ö. 794/1392) kaynak zikretmeden yer verdiği nüzûl tertibine göre 'Alak birinci, Kalem ikinci, Duhâ onuncu ve İnşirah on birinci sırada indirilmiştir.¹³⁸ Süyûtî'nin (ö. 911/1505) Câbir b. Zeyd'e (ö. 93/711-712) isnad ettiği nüzûl tertibine göre 'Alak birinci, Kalem ikinci, Duhâ on birinci ve İnşirah on ikinci sırada indirilen sûredir.¹³⁹ Bunların yanı sıra İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), ed-Dânî (ö. 444/1053), Mâverdî (ö. 450/1058), Hâzin (ö. 741/1341), Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), Bikâî (ö. 885/1480) ve Diyarbekrî'nin (ö. 966/1582) kaydettikleri sûre tertiplerinde 'Alak birinci, Kalem ikinci, Duhâ onuncu ve İnşirah da on birinci sırada indirilmiştir.¹⁴⁰ İbnü'l-Arabî'nin sûrelerin nüzûl sıralamasına dair naklettiği rivayetlerde de benzer veriler görülmektedir. Hz. Âişe'ye isnad ettiği bir rivayete göre 'Alak birinci sırada, Kalem ikinci sırada, İnşirah ise altıncı sırada indirilmiştir. Bu rivayette Duhâ sûresiyle ilgili bilgi yer almamaktadır. Mücâhid'e isnad ettiği rivayete göre 'Alak birinci, Kalem ikinci, İnşirah altıncı ve Duhâ dokuzuncu sırada indirilmiştir.¹⁴¹

Dolayısıyla nüzûl sıralamasında bulunan bu verilere göre 'Alak sûresi birinci sırada, Kalem sûresi ise ikinci sırada indirilmiştir.¹⁴² İbn Tarhân'ın *Sîret*'inden de 'Alak sûresinin birinci sırada, Kalem sûresinin ikinci sırada indirildiği sonucuna ulaşılmıştır. Diğer yandan kaynaklarda Kalem sûresinin fetretten önce indirildiğine dair herhangi bir veriye ulaşılamamaktadır. Ancak fetretten sonra indirilen ilk sûrenin Kalem sûresi olduğuna dair de herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Buna karşın kaynaklardan bazıları fetretten sonra indirilen ilk sûrenin Müddessir olduğunu,¹⁴³ bazıları Müzzemmil olduğunu,¹⁴⁴ bazıları ise Duhâ olduğunu¹⁴⁵ belirtmektedir. Nüzûl sıralı sûre tertiplerine yer veren yukarıdaki kaynaklar da bu veriyi desteklemektedir.¹⁴⁶ Dolayısıyla ulemânın büyük çoğunluğunun ikinci sırada indirildiğini belirttiği Kalem sûresi fetretten önce indirilmiş olmalıdır. Çünkü fetretten sonra indirilen ilk sûre temalı rivayetlerde Kalem sûresi geçmemektedir; fetretten önce indirildiğini nakzeden herhangi bir veriye de ulaşılamamaktadır. Ayrıca Kalem sûresi ikinci sırada indirildiğine göre; fetretten sonra indirilen ilk sûrenin Kalem sûresi olduğunun söylenmesi durumunda hem sûrenin nüzûl sebebiyle hem muhtevasıyla hem de fetretten sonra inen sûrelere dair nakledilen rivayetlerle ihtilafa düşülecektir. Kalem sûresinin

¹³⁶ Geniş bilgi için bk. Esra Gözeler, *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi* (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2016), 70-75.

¹³⁷ Beyhâkî, *Delâilü'n-nübüvve*, 7/142.

¹³⁸ Bedrüddin ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Mektebetü Dâri't-Turâs, t.s.), 1/193-194.

¹³⁹ Celâlüddin es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Merkezü'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye (Medine: Mücemmâ'u'l-Melik Fahd, t.s.), 1/168-169.

¹⁴⁰ Söz konusu kaynaklardaki sûre tertiplerini senedleriyle birlikte tespit eden araştırma ve bu husustaki genel değerlendirmeleri için bk. Gözeler, *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, 58-109.

¹⁴¹ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, thk. Abdülkebir el-Alevî (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1992), 2/9-13. Rivayetlerle ilgili değerlendirmeler için bk. Esra Gözeler, "Mekkî-Medenî Sûre Tertipleri: Hz. Âişe, İbn Abbâs-Kurayb, Mücâhid ve Katâde Rivayetleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58/1 (2017), 225-238.

¹⁴² Sûrelerin çoğu zaman bir bütün olarak indirilmedikleri, âyetlerinin peyderpey nâzil olduğu bilinmektedir. Bu durumla beraber çalışmanın akışı ve ifadelerin bağlamı gereği sadece sûrenin ismi kaydedilmekle yetinilmiştir. Âyetlerin parçalı olarak indirilmesi ve olaylara izafesiyle ilgili geniş bilgi için bk. Burhan Çonkor, "Surelerin Belirli Dönemlere ve Olaylara İzâfesi", *Dini Araştırmalar* 19/48 (2016), 129-152.

¹⁴³ Ebü'l-Hasen Alâüddin Alî b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbu't-te'vîl*, thk. Muhammed Ali Şâhin (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), 4/362.

¹⁴⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahyâ İbnü'l-Hazzâ, *Şevâhidü't-tenzîl*, thk. Muhammed Bâkir el-Mahmûdî (b.y.: Müessesetü't-Tab', ts.), 838.

¹⁴⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Kahire: Dâru Hecer, 2001), 24/485.

¹⁴⁶ İbnü'd-Durays, Beyhâkî, Zerkeşi ve Süyûtî Müzzemmil sûresinin Kalem sûresinden sonra yani üçüncü sırada indirildiğini söylemektedir; bk. İbnü'd-Durays, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 33; Beyhâkî, *Delâilü'n-nübüvve*, 7/142; Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/193-194; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/168-169. Ya'kûbî ise Duhâ sûresinin Kalem sûresinden sonra yani üçüncü sırada indirildiğini belirtmektedir; bk. Ya'kûbî, *et-Târih*, 2/26-28.

fetretten önce indirildiğinin söylenmemesi durumunda sûrelerin nüzûl sırasını veren yukarıdaki kaynaklara ve bu bağlamdaki rivayetlere de muhalefet doğacaktır. Dolayısıyla ‘Alak sûresinden sonra indirildiği bildirilen Kalem sûresi Müzzemmil, Müddessir ve Duhâ sûrelerinden önce indirilmiş olmalıdır ki bu dönemin fetretü'l-vahyden önceye tekabül ettiği de tabii olarak ortaya çıkmaktadır.

Bununla beraber İbn Tarhân'ın, Cibrîl'in bir süre gelmediğine dair kaydettiği ibarede bazı mücmel¹⁴⁷ hususlar söz konusudur. Öncelikle müellifin kastettiği kesintinin fetretü'l-vahy dönemi olup olmadığı açık değildir. Varaka ile ilgili hadiselerle dair verdiği bilgiler kendisine özgü olsa da kaynakların tamamına göre Varaka ile görüşmeler fetretten önce yaşanmış, “şayet tebliğ günlerine yetişirsem mutlaka sana yardım ederim” ifadeleri de fetretten hemen önce söylenmiştir.¹⁴⁸ Dolayısıyla müellif bahis konusu kesintinin fetretü'l-vahy dönemi olduğunu belirtmese de anlatılarından hareketle bu dönemi kastettiği ortaya çıkmaktadır. Mücmel olan hususlardan bir diğeri de Cibrîl'in bir süre gelmemesiyle ilgili ifadelerinde bu inkıtanın ne kadar sürdüğüdür. Erken dönem kaynaklarında Cibrîl'in gecikmesine dair farklı görüşlere ulaşılmaktadır. İbn Abbas'a (ö. 68/867) nispet edilen bir görüşe göre bu gecikme kırk gün sürmüştür.¹⁴⁹ İbn Cüreyc (ö. 149/766) on iki gün,¹⁵⁰ Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) üç gün,¹⁵¹ Ferrâ (ö. 207/822) ve Zeccâc (ö. 311/923) on beş gün¹⁵² sürdüğünü belirtmişlerdir.¹⁵³ Buna göre İbn Tarhân'ın “bir süre” diyerek net bir zaman diliminden bahsetmemesinin sebebi erken dönemlerdeki söz konusu süre ihtilafı olmalıdır. İbn Tarhân'ın anlatılarına en yakın ifadeler Ferrâ (ö. 207/822), Taberî ve Zeccâc'ın eserlerinde görülmektedir.¹⁵⁴ Zira söz konusu müfessirler vahyin bir süre kesilmesi üzerine müşriklerin “Rabbi ona darıldı ve terk etti” dediklerini, Duhâ sûresinin bu sebeple indirildiğini belirtmektedirler. Bu kaynaklarda da bahis konusu edilen inkıtanın ilk fetret dönemi olup olmadığı, yani tefsir ilminde kavramlaşan fetretü'l-vahy döneminden bahsedilip bahsedilmediği açık değildir. Ayrıca bu kaynaklarda Duhâ sûresi tek başına konu edilmekte, İnşirah sûresiyle ilgili herhangi bir ifade yer almamaktadır. Dolayısıyla tespit edilen verilere bütüncül bakıldığında İbn Tarhân'ın Kalem, Duhâ ve İnşirah sûreleriyle ilgili anlatılarının erken dönemlerden itibaren nakledilen rivayetlerle desteklendiği söylenebilmektedir. Bu durum ise bilgilerin sahâbe neslinden kaynağının olduğunu, bilgileri muteber kanallarla aldığını ve kendisinden başka kimseler tarafından da nakledildiğini göstermektedir. Bununla beraber bilgilerin birçok kaynakta yer alması ve rivayetlerin farklı farklı senedlerinin bulunması İbn Tarhân'ın esas kaynağına ulaşılmasını güçleştirmektedir.

Sonuç

Tefsir ve siyer ilimleri mesâil, mebâdî ve makâsîd bakımından birbirlerinden ayrılırlar da Resûlullah'ın hayatı ve nübüvveti bağlamında ortak noktada buluşmaktadırlar. Kur'ân'ın kendisine indirildiği elçinin tanınması Kur'ân'ın anlaşılmasının ilk adımı olmaktadır. Nitekim

¹⁴⁷ Sözün sahibi tarafından bir açıklama yapılmadıkça kendisiyle neyin kastedildiği anlaşılmanan lafız manasında terim; bk. Ferhat Koca, “Mücmel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/451-453.

¹⁴⁸ Buhârî, “Bed'ü'l-Vahy”, 1 (No. 3).

¹⁴⁹ İbn Akile el-Mekkî, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Şarika: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, 2006), 1/196.

¹⁵⁰ Ebu'l-Velîd İbn Cüreyc, *Tefsîru İbn Cüreyc*, thk. Ali Hasan Abulğani (Kahire: Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî, 1992), 339.

¹⁵¹ İbn Akile el-Mekkî, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 1/196.

¹⁵² İbn Akile el-Mekkî, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 1/196.

¹⁵³ Yapılan bir araştırmada Kur'ân tarihinde birden fazla kesinti döneminin yaşandığı, Duhâ sûresinin de bu dönemlerden birisine tekabül ettiği, ancak ilk fetretü'l-vahy döneminin Duhâ sûresiyle, sebep-i nüzûlüyle ve Duhâ sûresi üzerinden ifade edilen kesinti süreleriyle ilişkili olmadığı tespit edilmektedir; bk. Murat Bahar, “İsrâfil'in Fetretü'l-Vahy Döneminde İndirdiği 'el-Kelimete ve's-Şey' Vahyi”, 271-277.

¹⁵⁴ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf en-Necâti vd. (Kahire: Dârü'l-Mısriyye, t.y.), 273. Müslim, “Cihâd ve's-Siyer”, 39 (No. 1797); Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/485; Ebû İshâk İbrâhîm ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Abdulcelîl Abdullah Şelebî (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1988), 5/339.

âyetlerin sebab-i nüzûllerinden Mekkî-Medenî olanlarına, nâsîh-mensûhundan müteşabihlerine kadar hemen bütün meseleler siyer bilgisine ihtiyaç duymaktadır. Siyer bilgileri tefsir ilmini beslemekte, tefsir temalı rivayetler de siyer bilgilerini şekillendirmektedir. Hira hadisesine dair ifade edilen bilgiler, Kur'ân vahyinin başlangıcını anlamayı sağlamaktadır. 'Alak sûresinin ilgili âyetlerinin sebab-i nüzûlü olması hasebiyle âyetlerin tefsirinde önemli rol oynamaktadır. Evvelü mâ nüzile kabilinden olmak üzere sûrelerin ve âyetlerin tertibini kolaylaştırmakta, iç ve dış bağlamları hakkında fikir vermektedir. Ayrıca 'Alak sûresindeki "Oku" emri ve bu bağlamda nakledilen tefsir bilgileri de siyer alanındaki yaklaşımları ve değerlendirmeleri tesis etmektedir. Kalem sûresinin ikinci âyetinde yer alan "*Asla mecnûn değİlsin*" ifadesindeki mecnûn lafzı vahiyyle muhatap olan ilk müşriklerin Resûlullah'a ithamlarını, ona karşı tutum ve davranışlarını göstermektedir. Bu itham üzerine inen âyetlerle ilgili rivayetler siyer müelliflerinin anlatılarını kronolojik olarak kaydetmelerine olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla tefsir ve siyer ilimleri ayrılmaz ilişki içerisinde gelişmekte, hatta birbirlerini beslemektedir. İbn Abbas, Ka'b el-Ahbâr, Urve, Nâfi', Zührî gibi sahâbe ve tâbiûnun ileri gelenlerinin siyer anlatılarına önem vermeleri de bu amaca matuftur. Dolayısıyla Kur'ân'ın nüzûl ortamını resmeden siyer anlatıları âyetlerin anlaşılmasında önemli birer kaynak mesabesinde dirler.

Siyer anlatılarının tarihî birer veri olmaları ise râvilerinin ve kaynaklarının güvenilirliklerini zorunlu kılmaktadır. Aksi halde müşâhede edilemeyecek bu verilere güvenilmesi mümkün olmamaktadır. Bu sebeplerle hadis ilminde rivayetlerin sıhhati ne kadar önemliyse siyer-megâzî ilminde de anlatıların sıhhati/kaynağı o kadar önemli görülmektedir. Şu kadar var ki siyer-megâzî anlatıları genellikle isnad-kaynak ilişkisine önem vermemektedir. Bilgilerin senedlerine ve kaynaklarına yer verilmemesi güven zedelenmesine yol açsa da bilgiye sağlam kanallarla ulaşılma ihtimali tamamen ortadan kalkmaz. Bu durum anlatıların tahkik edilmesini gerektirmektedir. Kur'ân tarihi gibi alanlarda bilgi veren siyer anlatıları tahkik edilerek güven tesis etmeleri durumunda ise yadsınamaz değere ulaşmaktadır.

Süleyman b. Tarhân ve *Kitâbu Sîreti Resûlillah* isimli eserinin araştırıldığı bu çalışma bilgilerin tahkik edilmesi suretiyle söz konusu değeri ortaya koymaktadır. Şöyle ki İbn Tarhân'ın sika bir râvi olması ve muhaddis olarak nitelenmesi kendisinin kaydettiği bilgilere güven duyulmasını sağlamaktadır. Hadis münekkitlerinin onu güvenilir bir râvi olarak görmeleri ve kendisinden nakillerde bulunmaları bu güveni göstermektedir. Süleyman b. Tarhân → Mu'temir senedine hem temel hadis kaynaklarında yer verilmesi hem de diğer hadis ve siyer kaynaklarında itimat edilmesi de aynı öneme matuftur. Bu sebeple ondan nakledilen bilgilerin ilişkili oldukları alanlara katkıda bulunacağı anlaşılmaktadır. İbn Tarhân tedlîs ve irsâl ile ta'n edilse de bu çalışma kapsamındaki anlatılarının sened ve kaynakları tespit edildiğinden veya farklı bilgilerle desteklendiğinden ilgili anlatılara yönelik ta'n sebebi ortadan kalkmaktadır.

Diğer yandan İbn Tarhân'ın telif ettiği siyerinin onun güvenilir kimlik ve kişiliğiyle beraber değerlendirilmesi gerekmektedir. Sika ve muhaddis olarak nitelenen bir kimse tarafından kaydedilen eserin değeri ise açıktır. Zira isnad zincirlerine yer verilmemesine, hadis tahammül ve eda yollarına riayet edilmemesine rağmen eserin güvenilir tarihî bilgiler içerdiği görülmektedir. Güvenilir tarihî bilgiler içerdiğini gösteren örneklerden ilki Hira'da yaşananlarla ilgilidir. Öyle ki İbn Tarhân Hira'da Cebrâil'in 'Alak sûresinin ilk âyetlerini okumadan önce Resûlullah'a dua ettiğini belirtmektedir. Yapılan çalışmada bu bilgiye kendisinden önce yer veren herhangi bir kaynağa ulaşılamamaktadır. Fakat devam eden ibareleriyle ilgili bilgiler ve genel anlamda muhteva bakımından örtüşen veriler İbn Abbas ve Hz. Âişe tarafından nakledildiği için bilginin kaynağının bu iki sahâbî veya birisi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca İbn Tarhân'ın anlatılarında

Cebrâîl'in Hira'ya inci ve yakut süslemeli ipek bir kilimle geldiği bilgisi geçmektedir. Bu ifadenin hem İbn Abbas'a isnad edilen rivayette hem de Hz. Âişe'ye isnad edilen rivayette yer alması önemlidir. Bununla beraber Cebrâîl'in "Oku" telkinine ve Resûlullah'ın bu emre karşı tepkisine dair anlatılar ile temel hadis kaynaklarının örtüşükleri görülmektedir. Bu durum bilginin birçok isnadı bulunduğu için kaynağını ortaya çıkarmayı zorlaştırırsa da sahih bir kaynaktan alındığını izhar etmektedir. Buna göre İbn Tarhân'ın 'Alak sûresinin nüzûlü ve Hira'da yaşananlara dair anlatılarını kendisinden önce nakledilen rivayetlerin şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hem güvenilir kimlik ve kişiliği hem de eserinin sahâbe bilgisini kaynak edinmesi kaydettiği bilgilerin tefsir, hadis, siyer ve benzeri alanlara katkıda bulunacağını göstermektedir. Erken dönem siyer çalışmalarının kaynaklık değerini artırmakta, özellikle tefsir ilminin müracaat edebileceği yeni bilgilere imkân tanımaktadır.

Güvenilir tarihî bilgiler içerdiğini gösteren örneklerden diğeri ise Varaka b. Nevfel ve ilk nâzil olan sûrelerle ilişkilidir. Varaka b. Nevfel ile ilgili anlatılarda *Sîret*'in ayrıldığı temel husus Varaka'nın başta Resûlullah'ın mecnûn olabileceğini düşünmesidir. Varaka'nın Hz. Hatice'ye açıkladığı bu düşüncesi üzerine Kalem sûresinin ilk dört âyeti indirilerek Resûlullah'ın kendisinden şüphe etmesinin önüne geçilmektedir. Mecnûnlukla ilgili yaklaşımı yayarak Resûlullah'ı tahkir etmek isteyen Kureyş müşrikleriyle ilgili indirilen âyetler ise Kalem sûresinin 5 ve 6. âyetleridir. İbn Tarhân bu sebep-i nüzûllerden dolayı Kalem sûresinin fetretü'l-vahyden önce indirildiğine işaret etmektedir. Bu durum ise bir siyer eserinin sûrelerin nüzûl sıralarını tespit etmeye katkısını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Nitekim söz konusu bilginin açık ve net olarak kaydedildiği başka bir kaynağa ulaşılammamaktadır. Diğer yandan fetretten sonra indirilen ilk sûrelerin Duhâ ve İnşirah olduğuna işaret eden İbn Tarhân'ın anlatıları erken dönem verileriyle kısmen örtüşmektedir. Şöyle ki Duhâ sûresinin fetretten sonra indirilen ilk sûre olduğu hem rivayetlerde yer almaktadır hem de nüzûl sıralı sûre tertiplerinin bazıları bu bilgiyi desteklemektedir. Fakat İnşirah sûresiyle beraber indirildiğini kaydeden müellifin bu kabulünü destekleyen rivayet ve kaynağa ulaşılammamaktadır. Buna göre İbn Tarhân İnşirah sûresiyle ilgili anlatılarında ferd kalmaktadır. Dolayısıyla Kalem sûresi örneğinde bilginin kaynağına ve diğer delillerine ulaşılması sebebiyle güvenilirliğini artırmakta, İnşirah sûresi örneğinde ise bilginin tek kaynağı olduğu için dikkat çekmektedir.

Sonuç itibarıyla İbn Tarhân sahih bilgileri isnadsız kaydetse de bu bilgilerin hem kendi döneminde yaygın olduğu hem de sahâbe neslinden kaynağının olduğu görülmektedir. Bu durum ise İbn Tarhân ve *Sîret*'ini şimdilik ilgili anlatıların ilk veya yegâne kaynağı konumuna taşımaktadır. Ayrıca metin içerisindeki tespitlerden de anlaşıldığı üzere özellikle Kur'ân tarihi ile ilgili meselelerde tefsir edebiyatının yanı sıra siyer/megâzî kaynaklarına da müracaat edilmesi konuların ayrıntılarını yakalama ve bütüncül değerlendirme bakımından önem arz etmektedir. Söz konusu kaynaklar isnad zincirine yer vermese de ihtiva ettikleri bilgilerin tahkik edilmesi durumunda alana katkı sağlayacağı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Adıgüzel, Abdulcabbar. "Siyer-Tefsir İlişkisinin Kökenleri Üzerine". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 275-308.
- Ahmed b. Muhammed, Ebu'l-Abbâs. *Ma'rîfetü'r-ricâl*. thk. Muhammed b. Ali el-Ezherî. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2009.
- 'Alâ'î ed-Dimaşkî. *Câmi'u't-tahsil fî ahkâmî'l-merâsîl*. thk. Hamdi Abdulmecîd es-Selefi. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1986.
- Bahar, Murat. *Kitâbu Bed'i'l-Vahy Örneğinde Sahîh-i Buhârî Şerhlerinin Tefsir İlmi Açısından İncelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Bahar, Murat. "İsrâfil'in Fetretü'l-Vahy Döneminde İndirdiği 'el-Kelîmete ve's-Şey' Vahyi". *Amasya İlahiyat Dergisi* 22 (2024), 262-291. <https://doi.org/10.18498/amailad.1445016>.
- Bahar, Murat. "Fetretü'l-Vahy Döneminde İsrâfil'in Vahiy Getirmesi Meselesi". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2024), 27-58. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1442622>.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Delâilü'n-nübüvve*. thk. Abdulmu'tî Kal'acı. 7 Cilt. b.y.: Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1988.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr en-Nasr. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
- Buhârî. Muhammed b. İsmâil. *et-Târîhu'l-evsât*. thk. Mahmud İbrahim Zeyd. 5 Cilt. Riyad: Meketebetü'r-Rüşd, 2005.
- Buhârî. Muhammed b. İsmâil. *et-Târîhu'l-kebir*. 8 Cilt. b.y.: Dârü'l-Fikr, t.y.
- Çonkor, Burhan. "Surelerin Belirli Dönemlere ve Olaylara İzâfesi". *Dini Araştırmalar* 19/20-06 (2016), 129-152. <https://doi.org/10.15745/da.50144>.
- Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed. *ez-Zürriyyetü't-tâhire*. thk. Muhammed Cevâd. b.y.: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1986.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. 'Âdil Muhammed 'Ammâr Abbâs. 8 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2015.
- Ebû Mes'ûd ed-Dimaşkî. *Cevâbu Ebî Mes'ûd li'd-Dârekutnî*. thk. Muhammed b. Ali el-Ezherî. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2010.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Hiyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Kahire: Dâru's-Sa'âde, 1974.
- Ebû Şâme el-Makdisî. *Şerhu'l-hadîsi'l-muktefi*. thk. Cemâl 'Azûn. Şarika: Mektebetü'l-'Amrîni'l-İlmîyye, 1999.
- Erul, Bünyamin. "Tedlis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/262-264. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Fayda, Mustafa. "İbn İshak". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 20/93-96. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Fayda, Mustafa. "Siyer ve Megâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/324-326. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Fâkihî, Muhammed b. İshâk. *Ahbâru Mekke*. thk. Abdulmelik b. Abdullah. 6 Cilt. Beyrut: Dâru Hadar, 1994.
- Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî vd. Kahire: Dârü'l-Misriyye, t.y.
- Fellâs, Ebû Hafs Amr b. Alî. *et-Târîh*. thk. Muhammed et-Taberânî. Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal, 2015.
- Gözeler, Esra. *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*. İstanbul: KURAMER Yayınları, 2016.
- Gözeler, Esra. "Mekkî-Medenî Sûre Tertipleri: Hz. Âişe, İbn Abbâs-Kurayb, Mücâhid ve Katâde Rivayetleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58/1 (2017), 225-238. https://doi.org/10.1501/llhfak_0000001462.
- Halîmî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Hasen b. Muhammed. *Minhâc fî şu'abi'l-îmân*. thk. Muhammed Fûde. 3 Cilt. b.y.: Dârü'l-Fikr, 1979.
- Hallâl, Ebû Bekir. *el-Müntehab mine'l-ilel*. thk. Muhammed b. Ali el-Ezherî. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 2012.
- Harkûşî, Abdulmelik. *Şerefu'l-Mustafâ*. 6 Cilt. Mekke: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmîyye, 2004.

- Hasrî, Rıdvan. *Kitâbu sîreti Resûlillah (Muhakkikin mukaddimesi)*. Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İlmiyye, 2021.
- Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed. *Lübâbu't-te'vîl*. thk. Muhammed Ali Şâhin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.
- İbn Abdilberr, Ebü Ömer Yusuf b. Abdillâh. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. thk. Mustafa b. Ahmed Alevî. Mağrib: Vüzâretü 'Umûmi'l-Evkâf, 1967.
- İbn Ahmed, Halil. *Kitâbu'l-ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- İbn Akîle el-Mekkî. *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Şarika: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, 2006.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen. *Târîhu Dimaşk*. thk. Ömer b. Ğarâme el-Amravî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1998.
- İbn Âşûr, Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tunûsiyye, 1984.
- İbn Cüreyc, Ebu'l-Velîd. *Tefsîru İbn Cüreyc*. thk. Ali Hasan Abulġani. Kahire: Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî, 1992.
- İbn Ebî Hâtim. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1952.
- İbn Hanbel, Ahmed. *el-Müsned*. 6 Cilt. Kahire: Müessesetü Kurtubâ, t.y.
- İbn Hayr, Ebü Bekr Muhammed. *el-Fehrese*. thk. Muhammed Fuâd Mansûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Hayyât, Halîfe. *et-Tabakât*. thk. Süheyl Zekkâr. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1993.
- İbn Hibbân, Ebü Hâtim Muhammed el-Büstî. *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*. thk. Merzûk Ali İbrahim. b.y.: Dâru'l-Vefâ, 1991.
- İbn Hibbân, Ebü Hâtim Muhammed el-Büstî. *es-Sikât*. thk. Şerefü'd-Dîn Ahmed. 9 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1975.
- İbn Hişâm, Ebü Muhammed Cemâlüddîn el-Himyerî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sakkâ. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü Mustafa el-Bâbil el-Halebî, 1955.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Ali Şîrî. 15 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1988.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa Abdulvâhid. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1976.
- İbn Kuteybe, Ebü Muhammed Abdullah ed-Dîneverî. *el-Ma'ârif*. thk. Servet 'Ukkaş. Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-Amme, 1992.
- İbn Kuteybe, Ebü Muhammed Abdullah ed-Dîneverî. *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*. b.y.: el-Mektebetü'l-İslâmî Müessesetü'l-İşrâk, 1999.
- İbn Ma'in, Yahya. *es-Suâlât*. thk. Muhammed b. Ali el-Ezherî. Kahire: el-Fârûkû'l-Hadîse, 2007.
- İbn Ma'in, Yahya. *et-Târîh - Rivayetü Dârimî*. thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf. Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn, t.y.
- İbn Ma'in, Yahya. *Min kelâmi Ebî Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'in fi'r-ricâl*. thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf. Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, t.y.
- İbn Ma'in, Yahya. *Târîhu İbn Mâ'in - Rivayetü'd-Dürî*. thk. Muhammed b. Ali el-Ezherî. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2013.
- İbn Mâce, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2015.
- İbn Mâlukâ. *el-İkmâl fi ref'i'l-irtiyâb*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem. *Lisânu'l-arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1993.
- İbn Manzûr. *Muhtasarü târihi Dimaşk*. thk. Rûhiyye en-Nehhâs vd. 29 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1984.
- İbn Medîni, Alî. *es-Suâlâtü İbn Ebî Şeybe*. thk. Muvaffak Abdullah Abdulkadir. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1983.
- İbn Mende, Ebü'l-Kâsım Abdirrahmân b. Muhammed. *el-Mustahrec min kütübi'n-nâs*. thk. Âmir Hasan Sabrî et-Temîmî. 3 Cilt. b.y.: y.y., t.y.
- İbn Nâsiruddîn ed-Dimaşkî. *Câmi'u'l-âsâr*. thk. Ebü Yakub Neşet Kemâl. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Felâh, 2010.
- İbn Sa'd, Ebü Abdillâh Muhammed. *et-Tabakât*. thk. Alî Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001.

- İbn Seyyidinnâs, Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed. *'Uyûnu'l-eser fî funûni'l-meğazî ve's-şemâil ve's-siyer*. thk. İbrahim Muhammed Ramadân. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1993.
- İbn Tarhân, Süleyman. *Kitâbu sîreti Resûlillah*. thk. Rıdvân el-Hasrî. Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İlmiyye, 2021.
- İbnü'd-Durays. *Fezâilü'l-Kur'ân*. thk. Gazve Budayr. Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1987.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir. *en-Nâsih ve'l-mensûh*. thk. Abdulkebîr el-Alevî. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek. *Câmi'u'l-usûl*. thk. Abdulkâdir el-Arna'ût. 12 Cilt. b.y.: Dârü'l-Hulvânî, 1972.
- İbnü'l-Hazzâ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahyâ. *Şevâhidü't-tenzil*. thk. Muhammed Bâkır el-Mahmûdî. b.y.: Müessesetü't-Tab', t.y.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fazl. *el-Ensâbu'l-müttefika*. thk. P. D. Jong. Leiden: yy., 1865.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer. *et-Tavdîh li şerhi'l-câmi'i's-sahîh*. thk. Hâlid Rabat. 36 Cilt. Dimaşk: Dârü'n-Nevâdir, 2008.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh. *es-Sikât*. thk. Abdualîm Abdulazîm el-Bestevî. Medine: y.y., 1985.
- Ka'bî, Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî. *Kabûlu'l-ahbâr*. thk. Ebû Amr el-Hüseynî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü't-Tevfikîyye, t.y.
- Keskin, Yusuf Ziya. "İmam Şafî'ye Göre Mürsel Hadisin Delil Olma Yönünden Değeri". *Uluslararası İmam Şafî Sempozyumu*. ed. Mehmet Bilen. İstanbul: Kent Işıkları Yayınları, 2012.
- Koca, Ferhat. "Mücmel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/451-453. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn. *İmtâ'u'l-esmâ*. thk. Muhammed Abdulhamid en-Nemîsî. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Moğultây b. Kılıç. *İkmâlu tehzîbi'l-kemâl*. thk. Âdil b. Muhammed-'Usâme b. İbrahim. 12 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2001.
- Müslim, el-Haccâc. *el-Künâ ve'l-esmâ*. thk. Ahmed el-Kaşkarî. 2 Cilt. Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1984.
- Özkan, Halit. "Zührî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/544-549. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Polat, Salahattin. "Mürsel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/52-54. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Saklan, Bilal. "Süleyman b. Tarhân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/109. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. *el-Ensâb*. thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1998.
- Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh. *er-Ravdü'l-ünûf*. thk. Ömer Abdüsselâm es-Selâmî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, 2000.
- Sülemî, Ebû Abdurrahmân. *Suâlâtü's-Sülemi li'd-Dârekutnî*. thk. Hâlid b. Abdurrahman el-Cerîsî. Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd, 2006.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Merkezü'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye. 2 Cilt. Medine: Mucemmâ'u'l-Melik Fahd, t.y.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *el-Hasâisü'l-kübrâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *'Ukûdu'z-zeberced alâ müsnedi'l-imâm Ahmed*. thk. Selmân el-Kudât. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1994.
- Şâmî, Muhammed b. Yûsuf. *Sübülü'l-hüdâ*. thk. Âdil Ahmed-Muhammed Muavvid. 12 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. b.y.: Dâru Hecer, 2001.

- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Turâs, 1967.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ. *es-Sünen*. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2015.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ. *el-İlelü's-sağîr*. thk. 'Isâm Mûsâ Hâdî. Cübeyl: Dâru's-Siddîk, 2012.
- Topal, Hüseyin. "Tâbiîn Dönemi Tefsir Kaynağı Olarak Süleymân b. Tarhân'ın Kitâbu Sîreti Resûlullah'ı". *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 17 (2023), 371-406. <https://doi.org/10.47502/mizan.1355446>.
- Ya'kûbî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb. *et-Târîh*. by.: el-Mektebetü'l-Haydariyye, 1964.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Abdulcelil Abdullah Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 18 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2006.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm*. thk. Beşâr 'Avâd Ma'rûf. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Kâşif*. thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Dârü'l-Kible, 1992.
- Zekeriyâ el-Ensârî. *Menhatü'l-bârî bi şerhi sahihi'l-Buhârî*. thk. Süleyman b. Dürey. 10 Cilt. b.y.: Mektebetü'r-Rüşd, 2005.
- Zerkeşî, Bedrüddîn. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü Dârî't-Turâs, t.y.
- Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdülbâkî. *Şerhu mevâhibi'l-ledünniyye*. 12 Cilt. b.y.: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.